

Zubánics László

Tájba írt történelem

Kultúrtörténeti időutazás
Kárpátalja legmagyarabb városában
és vonzáskörzetében

Zubánics László

Tájba írt történelem

*Kultúrtörténeti időutazás Kárpátalja
legmagyarabb városában és
vonzáskörzetében*

Kárpátaljai Magyar Könyvek
207.

Készült a Szülőföld Alap támogatásával

© Zubánics László, 2011

© Intermix Kiadó, 2011

INTERMIX KIADÓ

Felelős kiadó: Dupka György

Felelős szerkesztő: Csordás László

Budapesti képviselet: H-1011 Bp., Hunyadi János u. 5.

Készült a Borneo Kft.-ben

ISBN 978-963-9814-39-4

ISSN 1022-0283

Zubánics László

Tájba írt történelem

*Kultúrtörténeti időutazás Kárpátalja
legmagyarabb városában és vonzáskörzetében*

Archív felvételekkel

INTERMIX KIADÓ

Ungvár – Budapest

2011

Túl a Tiszán van egy város, Beregszász

Füzesi Magda

Fohász a szülőföldhöz

Az embernek, ha bújja van
S kitárt szíve páncéltalan,
Szülőföldjének könyörög,
Hogy óvják éltető rögök.

S akkor tisztán, megújult kedvvel
indul harcba a fergeteggel,
S lába nyomán virágok nőnek –
vigasznek, sorsnak, temetőnek.

Lánctépő gondjaim nyargalnak,
veszett kutyaként belém marnak.
Simítsd homlokom hús kezeddél,
Fényes szemű falusi reggel.

A nagy magyar Alföld kalászkokat ringató északkeleti peremén,
zúgó tölgyerdők, aranyat izzadó trachithegyek és a síkságra érve
megjuhászodó folyók karéjozta sík vidéken terül el Beregszász.
Egy valóságos Tündérkert, kis darabja annak, amelyet annak idején
ősanánk, Emese megálmodott.

A helységeknek, miként az embereknek is, megvan a maguk sorsa:
megszületnek, fejlődnek, kiteljesednek, majd, ha a végzet úgy akarja,
eltűnnek a történelem színpadáról. A múltat teljesen feltárni lehetetlen,
legfeljebb csak próbát tehetünk a korabeli forrásokra hivatkozva és a
régészeti kutatásokra támaszkodva.

Vidékünkön az ember a régészeti leletek tanúsága szerint
a kőkorszakban jelent meg. Sok helyen kerültek elő durva,
csiszolatlan kovakő szerszámok, fegyverek (balták, vésők, kések, stb.).

A neolitikumból már számos lelet maradt fent, az ekkor alkalmazott munkaeszközök finomabbak, csiszoltabbak lettek. Lehoczky Tivadar, vidéküink neves történelem- és néprajzkutatója, régésze több őskori települést tárt fel a múlt században Beregszászban és vidékén. Kutatásainak eredményeit *Beregvármegye monographiája* című 1881-ben Ungváron megjelent háromkötetes művében tette közzé. Mint a kötetben is olvashatjuk, az első őskori település nyomait 1875-ben a beregszászi Nagyhegy nyugati oldalán fekvő Kisrigó-dűlőben fedezte fel Jobszty Gyula szolgabíró szőlőjében. Az ásatás nyomán égett agyagra és cserépedény-maradványokra bukkant. Mélyebbről egy közel 1 méter széles hamvveder maradványai kerültek elő. Mellette egy kétélű obszidián-késpengét és egy 4 cm széles vésőt talált. 1879-ben a közeli Nagyrigó-dűlőben 50 cm mélyen egykori tűzhely nyomaira bukkant, körülötte durva őskori cserepeket, egy kovakés pengét és obszidián vésőt talált.

A vidék kiváló földrajzi fekvése miatt a népvándorlások korában igen kedvelt útvonal volt: megfordultak itt a szarmaták, gótok, hunok, avarok. A VI. századra az itt élő népek a római birodalom kulturális és gazdasági hatásait is érezték már, mi több, egyes kutatók szerint a mai Beregszász helyén Peregium névvel római település is létezett. Azonban ezt még a mai napig senkinek nem sikerült bizonyítania.

A Lehoczky-féle régészeti leletekből kiemelkedik az az avar tör, amelyet a Kishegyen találtak kőfejtés során. Ugyancsak a Kishegyen került elő az a tárgyi lelet, amelyet a beregszászi süvegcsúcs néven ismer a régészet. Megtalálásának körülményeiről Révész László, a Magyar Nemzeti Múzeum régésze így számolt be: „1890 áprilisában Hagara Viktor főispán arról értesítette Lehoczky Tivadart, hogy a várostól délre lévő Kishegyen a kőfejtő munkások a föld elhordása közben gazdag mellékletekkel ellátott sírra bukkantak. Lehoczky a hír vétele után, április 22-én Munkácsról az akkori megyeszékhelyre utazott s kiszállt a lelőhelyre... már csak azt állapíthatta meg, hogy az előkerült sír tágabb környékét is elhordták, s mivel újabb temetkezés nem került elő, arra következtetett, hogy bizonyára magányos temetkezést dúltak fel a munkások. A leletkörülményeket csak a találók elmondása alapján ismerhette meg.”

Magáról a tárgyról pedig ez olvasható: „A kúp alakú ezüstitárgyról már Lehoczky is sejtette, hogy a nemezsüveg csúcsát díszítette egykor: ...úgy vélem, hogy az vagy sisak oromul vagy puzdra sarkául szolgálhatott.” Később Fettich Nándor bizonyíthatatlan hipotézisként értékelte csupán ezt a meghatározást. Mivel több ilyen tárgy azóta sem került elő honszerzőinek sírjaiból, kétséget kizáróan ma sem lehet igazolni rendeltetését, ...”

Magáról a lelethez kapcsolódó honfoglalás időszakáról viszonylag keveset tudunk. A Képes Krónika adatai szerint a honfoglaló hadak huzamosabb ideig tartózkodtak vidékünkön. A korai források (Anonymus: *Gesta Hungarorum* stb.) a borsovai várat említik meglévőként ezen a tájon (*Az Úr megtestesülésének kilencszázharminc esztendejében Árpád vezér elküldvén seregeit, az egész földet, amely a Tisza és a Bodrog közé esik Ugocsáig, minden lakójával együtt elfoglalta. Borsova várát ostrom alá fogta, harmadnapra harccal bevette, falait lerombolta, és Salán vezér katonáit, akiket ott talált, bilincsbe verve Hung várába vezettette. Mialatt több napon át ott időztek, a vezér és övéi látták a föld termékenységet, mindenféle vad bőségét, meg azt, hogy milyen gazdag halban a Tisza és a Bodrog folyam: s ezért a földet kimondhatatlanul megszerették*). E vidéken már a IX–X. században megtelepedtek honszerző őseink, amelyet a tiszacsomai honfoglalás kori temető, illetve a Beregszász területén feltárt sírok is bizonyítanak. Ez utóbbiakról Lehoczky az alábbiakat jegyezte meg: „1845. évben, midőn a Vérkén átvonuló ivezetes köhíd alapjának való mélyedés ásatott, találtatott ős magyar szokás szerint a patak partján eltemetett több vitéz hullája, hatalmas kétélű kard, melynek pengéjén aranyvésetű nyíl és buzogány és D. E. betűk látszanak, tóralakú egy élő vaskés s egyéb felszerelés.”

A terület földrajzi fekvése miatt elsősorban az erdőgazdálkodásra volt alkalmas. A vadásztelepülések meglétére utalnak az olyan földrajzi nevek, mint például Beregardó, amelyek a királyi erdőbirtokok határát jelölik.

A Szent István király idején létrejött vármegyerendszernek Borzsova is része volt, azonban a megye lakott települései a Tisza mentén feküdtek. Magát Beregszászt 1063 küszöbén említették először

Villa Lamperti néven, mint Lampert herceg, I. Béla király legkisebb fia birtokát. Lampert herceg valamikor 1061 és 1063 között alapította meg a későbbi várost. Akkor itt hercegi udvarházzal egy kis település állhatott, ahol az őrség és a szolgaszemélyzet élt. Lakói főleg a beregi erdőispánság vadőrei, vadászai voltak.

Lampert herceg halála után birtokai ismét királyi tulajdonba kerültek. II. Géza király uralkodása idején a városba német „hospesek” (vendégek) telepedtek. Valószínűleg ez időtől emlegették a települést Lampertszásza néven.

Ebből az időből származhat az a legenda is, amelyet Tompa Mihály (1817–1868) írt meg balladai stílusban. Eszerint egy Szász nevű pástor gulyáját legeltette a berekben, amikor a bikája összeverekedett a szomszéd csorda bikájával. A viaskodás során a két állat egy nagy gödröt kapart ki, amelyben a pástor egy kancsó aranypénzt talált (a ballada már hét kád aranyról tud). Ebből építettek templomot a folyó partján.

Egykor delelt a jószág a bokrok enyhiben,
S elsenderült subáján Szász pástor édesen;
De morgó láрма kelt, mely a berket áthatá,
S a szunnyadót, riadva, talpára ugratá.
Hát, mint a barna felleg, mely mennydörögve jó,
A szomszéd csorda kormos bikája tört elő;
De más kegyetlen állat, Szász nyájából, viszont
Az ellenség szavára választ ad és kiront.
Bömbölve nézte egymást a két viaskodó,
Tajték szakadva száján, mint a fáról a hó;
Vastag kötélnek hinnéd a feldagadt eret,
Mely szűgyin és nyakában duzzadva lüktetett.

S mely kotródott a hosszú viaskodás alatt:
Az ütközet helyén nagy kerek gödör maradt.
Szász a bikára sujtá
A görbe sombotot,
Mely megcsördülve szarván,

Lassan elballagott.
Szász fejcsóválva állt meg
Most a gödör felett,
S mi volt, mit oldalában
Egyszerre észrevett?
Széles, rozsdás vasabroncs. -
Szásznak se kelle több,
Nagy kése hasgatásán
Tágula szét a gyöp.
És addig ásta, véste
A föld rögét, porát:
Abroncsos oldalával
Mignem kitünt - egy kád.
Abroncsa rozsdaett volt,
Dongája korhatag,
Behorpadt volna egy jó
Ökölcsapás alatt;
És amint bizgatá Szász,
- Remélve, nyugtalan -
Lábáról majd leverte
A ráomolt - arany;
Mely a kádból csak úgy dőlt-
Kinyomva oldalát,
Mig szeme-szája Szásznak,
Bámultában elállt.

A nagy kincsből, a helyre,
Melyen találtatott:
Rakának a folyónál
Elsőbb is templomot;
S kiirtatván tövestől
Körülte a berek:
Ott települtenek le
A pásztoremberek.
És a vének beszéde

Maradt firól-fira,
 Miként épült a város
 A Borzsa partira;
 Mely, minthogy Szász a kincset
 Berekben lelte fel:
 Emlék gyanánt, Beregszász
 Nevet kapott s visel.

A vidék hosszú ideig ismét királyi birtokként szerepelt. A várostól nem messze, a mai Nagybereg határában, halicsi hadjáratára készülve írta alá II. (Jeruzsálemi) Endre király a híres beregi egyezményt Jakab püspök, pápai legátus előtt.

Az Árpád-házi uralkodók gyakran tartózkodtak a városban, hol pihenés, hol vadászat céljából. Beregszász kedvező helyen feküdt, így a Halics elleni hadjáratok kiindulópontjául szolgálhatott. Könyves Kálmán volt az első magyar uralkodó, aki beavatkozott a Kijevi Rusz fejedelemségei belső viszályába. Ez a folyamat azonban leginkább II. András uralkodása idején teljesedett ki, amikor fiát, Kálmánt Halics trónjára ültette.

Ugyanakkor kelet felől megkezdődött az utolsó nagy népvándorlás, amelyet a magyar történelemtudomány tatárjárásként jegyzett fel. A tatárokról az első tudósításokat Juliánus barát hozta a Volga mellől. A félelmetes ellenség hamarosan meghódította a Kijevi Rusz egymással ellenségeskedő fejedelemségeit, és 1241-re elérkeztek a Kárpátok hágóíhoz.

Magyarországon fejtelenség uralkodott. IV. Béla király Héderfia Dénes nádorispánt küldte ki csapatokkal az Orosz Kapu (a Vereckei-hágó) védelmére. A Batu kán vezette csapatok halicsi segéderővel megtisztították a bevágott gyepüket és 1241. március 12-én megütköztek a nádorispán hadaival. A csata a magyarok vereségével végződött. Még e hónapban a beözönlő mongol-tatár hadak porig égették a vidék valamennyi települését, lakóit legyilkolták vagy rabságba hurcolták. Erre a sorsra jutott a korábban virágzásnak indult Lampertszásza is.

A mongol veszély megszűntével IV. Béla király szakított korábbi politikájával és hozzálátott a királyi birtokrendszer reformjához.

Hatalmas földeket adományozott a korona híveinek, azzal a feltétellel, hogy azokon várakat építenek, tudniillik a tatárjárás megmutatta, hogy ezek nélkül védtelen az ország. Hozzálatott az elpusztult városok újjáépítéséhez is.

A király Lampertszászára német telepeseket hívott be, akik fokozatosan újraépítették a várost. 1247. december 25-én IV. Béla városi kiváltságokat adott az ő „legkedvesebb lumprechtszászi vendégeinek”. A városi kiváltságlevél az alábbi jogokat tartalmazta:

1. Minden vagyonukkal szabadon költözhetnek.
2. A vérengzés, a tolvajlás és az emberölés kivételével minden más ügyben a helyi bíróság ítélezhetett.
3. Az általuk választott papnak bor- és vetéstizedet tartoznak fizetni, kivételes egyházuk az esztergomi érsekség alá tartozik. A plébánosnak minden 50 hely után egy márkát kötelesek fizetni, szüret, illetve hegyváltás-szedés idején pedig egy ebédet és vacsorát adnak neki.
4. Kapunként Szent Mihály napján két ponderát, országos gyűjtés alkalmával pedig a rájuk eső részt fizetik a királynak.
5. A város kiváltságait annak lakosai nyelvük és nemzetiségük különbsége nélkül egyformán élvezik.
6. A határbeli földeket, vizeket, hegyeket és völgyeket szabadon használhatták. A Bereg nevű erdőben egy napi járóföldre szabadon vághattak ki fát.
7. Az örökösök nélkül elhaltak vagyonáról a helyi közösség intézkedett.

8. A vásárokat szombaton tartották.

9. A közjük menő főispánnak egy ebédet és vacsorát tartoztak adni.

A város kiváltságait a későbbi uralkodók, így V. István is, megerősítették. Ebben az időben alakult ki a korábbi Borsova várispánság helyén Bereg megye, amelynek székhelye Lampertszász lett.

1301-ben III. András király halálával magva szakadt az Árpád-háziak dinasztiájának. Ekkor az ország jelentős részét a bárók (oligarchák) birtokolták. Bár mindegyikük egy-egy országrész ura volt, külföldről hívtak uralkodót az Árpád-ház leányági leszármazottai közül. A trónért folytatott versenyt végül is a nápolyi Károly Róbert nyerte

meg. A vidékünk jelentős részét uraló Abák leverésére 1312-ben került sor a rozgonyi csatában, ahol a király oldalán részt vettek a lampertszászi polgárok is. A király hálából megerősítette kiváltságlevelüket és egyéb jogokat adományozott a városnak.

Bár a mai Kárpátalja végleges formájában jóval a honfoglalást követően települt be (a tatárjárásig ez a határvédő zóna, a gyepű ritkán lakott vidéke volt), éppen e kései „belakást” segítő kiváltságoknak köszönhetően igen gyors fejlődésnek indult. Különösen vonatkozik ez Beregszászra, amely ekkoriban Veszprémhez hasonlóan „királynéi” város volt. Fénykora a XIV-XV. századra, részben az azt követő két évtizedre esik, Erzsébet királyné „uralkodásának” időszakára.

1320. július 6-án I. Károly király házasságot kötött Lokietek Erzsébettel, I. Ulászló lengyel király lányával. Erzsébet megkapta az őt megillető királynéi birtokokat, amelyeknek Lamperszásza is része volt. A királyné a mai Grófudvar helyén építtette fel a nyári rezidenciaként használt udvarházát.

Erzsébet királyné, akinek a lampertszászi plébános a házi káplánja volt, több oltárnokságot (előbb nyolcat, majd huszonnégyet) alapított a városban. Valószínűleg az ő idejében rakták le a kötemplom alapjait. Magának a gótikus templomnak az építését a főbejárat feletti évszám alapján 1418-ban fejezték be. A templomhoz tartozott még Szent Mihály arkangyal kápolnája is, amelyet Luxemburgi Zsigmond építtetett 1418-ban (a kápolnát 1846-ban bontották le).

A királynéi kegynek köszönhetően a városban több kolostor is épült, így a domonkos rendiek férfi és női zárdája, egy ferences és egy pálos rendház. Korai adat csak a női rendházról szerepel, a Lehoczky által a leleszi konvent levéltárából idézett 1366. és 1368. évi oklevelekben, amelyek a luprechtszászi Szent Szaniszló-kolostor apácáiról (religiose domineclaustru Beati Stanizlai martiris de Lupp/re/htzaza) és azok kigyósi (Kygios) birtokáról tesznek említést. Az apácákkal kapcsolatos utolsó adat 1479-ből származik, amely az apácák Szatmárnémetibe való áttelepítéséről szól. Ebben az okmányban szerepel az a rendfőnöki utasítás, amely férfi domonkosokat helyezett a kolostorba. Így nyernek valószínűséget azok a XVI. századi adatok, amelyek a férfi rendház

védőszentjének is Szent Szaniszlót tartják. Jelentősebb birtokuk között az apácák birtokösszeírásában is szereplő Kígyós volt.

Az idősebb Erzsébet királyné által vidékünkre telepített domonkos kolostorok felvirágzása a XV. századra tehető. A lumprechtszászi kolostor egyike volt a korabeli szellemi kultúra és írásbeliség fellegvárainak. Itt jött létre az első jelentősnek mondható könyvtár is. 1480-ban a könyvmásolásban is jártas Szász Lőrinc került a kolostor élére, aki 1478-ban engedélyt kapott a rendfőnöktől, hogy munkájáért pénzt fogadhasson el (a koldulórendek, így a domonkosok számára is tilos volt az anyagi javak birtoklása). A könyvmásoló műhelyre utal az a tény is, hogy ugyanakkor a városban élt Besztercei Balázs fráter is, aki ideérkeztekor szép könyvtárat hozott magával. Ugyanis a római rendfőnök 1479-ben engedélyezte, hogy Bibliáját, breviáriumát, Antonius in Stampis című könyvét és más köteteket, amelyeket római útja során vásárolt, élete végéig megtarthassa. 1489-ben itt él Malontai Ambrus fráter „magyar szónok”, aki számos könyvet kapott nevelőjétől, Pesti Gerváz esztergomi perjeltől. A XV. század végén az okmányok egy bizonyos Imre frátert említenek, akinek a rendfőnök szintén engedélyezte, hogy a kapott alamizsnából könyveket vásároljon.

A korszak legjelentősebb beregszászi Domonkos-rendi szónoka Székesfehérvári Tamás volt. Sajat bevallása szerint 60 szentbeszédet mondott Beregszászban. A beregszászi kolostor szellemi kisugárzásáról tanúskodik, hogy 1493-ban a krakkói egyetem magyar bursájának névsorában találkozunk Bartholomeus de Halábor névvel. Ő az, akit egy 1512-ben kiállított oklevél „halábori Dobos Gergely fi a Dobos Bertalan pap, királyi közjegyző és nyilvános íródeák”-nak nevez. Nevéhez fűződik egyik legszebb nyelvi-irodalmi emlékünk, a Döbrentei-kódex másolata és átköltése.

II. Ulászló király a kolostort megerősítette birtokaiban, amely szerint *„melynél fogva egy hetenként kedden Sz. Anna segítségül hívása mellett Istennek följajánlandó szentmise fejében e szerzetnek Beregszászon és Kígyóson tartózkodó zselléireinek és jobbágyainak előbbi fejedelmek által engedélyezett kiváltságukat továbbra is helyben hagyta.”* Az oklevél szerint az újbárosi és a Pap utcabeli lakosok, közel 40 telek lakosai dolgoztak a rendház javára. Lehoczy II. Lajos

király egy 1518. évi oklevelét idézi, amely szerint a domonkosok „a földesuraság hátrányára még boraik kimérésével is foglalkoznak”.

A kolostor pusztulása és a szerzetesek elmenekülése nem köthető pontos dátumhoz, de valószínűleg kapcsolatban van a vidék reformációjával. A szerzetesi élet megszűnését elsősorban az 1566-os tatárjárás okozta, amikor a város jelentős része is romba dőlt. Visszatérésüket az időközben teret nyert reformáció és az egyházi javak, így a domonkos rendház szekularizációja akadályozta meg. Az utolsó, a domonkosokra vonatkozó adat 1572-ből származik, amikor is Körösbányai Ferenc és Palkonyai Mátyás szerzetesek tiltakoztak Bereg vármegye közgyűlése előtt kolostoruk birtokainak elfoglalása miatt. A tiltakozás alkalmával azt is kijelentették, hogy „elűzött társaik Nagy-Szombatra a Szent János című rendházba menekülni kénytelenítettek.”.

A várost Erzsébet királyné halála után fia, Nagy Lajos, majd unokája, Mária királynő birtokolta. Erzsébet királyné 1380 áprilisában elkészített végrendeletében külön is megemlékezik a beregszászi kolostorokról (egy 1329-es oklevélben a nagyasszony külön is megemlíti, hogy nem szabad megakadályozni azokat, akik a Boldogságos Szűz Mária kolostor malmában akarnak); a nevezett kolostorra az alábbi értékeket hagyományozta: ferences kolostor munkálataira 500 forintot szánt, illetve az óbudai kolostorhoz hasonlóan jutott egy kazula (misemondó ruha), kaptak továbbá egy 5 márkányi súlyú aranyozott ezüst kelyhet, egy ezüst tömjénfüstölőt, és két keresztet, amelyet a körmenetek idején a velum felett szoktak hordani.

Az itt működő kolostorok egyikéhez köthető királynéi káplán (*capellanus dicte domine regine*) személyében a kutatók nagy része Kálti Márkot, a Képes Krónika szerzőjét vélik azonosítani.

Lajos király 1342. szeptember 2-án, Visegrádon kelt kiváltságlevelében Lampertszásza szabad királyi várost („*libera civitas nostra*”) pallosjoggal ruházta fel, azaz azzal a joggal, hogy bírósága a határában elfogott nemesek és nemtelenek felett ítékezhesen, lakosai pedig csak a helyhatóság, nem pedig a megyei bíróság illetékessége alá tartozzanak. A király ugyancsak elrendelte, hogy a város közössége a közējük érkező tárnokmestert minden 4–5 évben egyszer vendégül lássa, a munkácsi vár ellátására pedig 10 ötvenköblös hordó bort, s nem

többet köteles beszállítani. Az oklevél, amely megerősítette a korábbi kiváltságokat is, a város lakosait feljogosította, hogy a királyi és királynéi erdőkből épület- és szerszámfát vágjanak, illetve megtermelt gabonájukat szabadon örökhessék meg.

A város közösségét Erzsébet királyné jogosította fel címeres pecsétnyomó használatára (az első városcímert Nagy Lajos király adományozta Kassa városának). A valószínűleg épségben fennmaradt két pecsétnyomót Lehocky Tivadar eképpen írta le: *“Ezek egyike köralakú, egy mostani négykrajcáros pénzdarab nagyságú, ékített goth betűkkel vésett ily köriratot visel: “. S.(Sigillum) hospitum se Luprechthaz.” Középen egy ágaskodó, ragadozásra nyújtott lábú, nyitott szájú, felfelé kanyarított lombos farkú oroszlán áll, melynek lábai előtt hatágú csillag, s farka balfelén félhold látszik, a másik, az előbbinél valamivel kisebb, köralakú pecséten ily, átmeneti betűkkel vésett körirat olvasható: “X Si.(Sigillum) hospitum de Lompertháza.” Középen a fentebb leírt oroszlánnak csak felső része látszik, kinyújtott nyelvvel és csillag s hold nélkül.”*

Zsigmond király, Mária királynő férje 1396-ban a Bereg és Sáros vármegyéket a Litvániából elmenekült Korjatovics Tódor podóliai fejedelemnek adományozta. Korjatovics lett az ura Munkácsnak és Lampertszászának is. Ő építette fel a mai munkácsi erődítmény alapjául szolgáló lovagvárat, neki tulajdonítják a Csernekhegyi kolostor megalapítását. Miután a Korjatovics család 1418-ban örökösök nélkül halt ki, a birtokok visszaszálltak a koronára.

Az állandóan pénzszűkében lévő Zsigmond király a déli országrészt védő Belgrádért cserébe Tokajt, Böszörményt, Vecsét, Versecet, Zalánkeményt és Munkács várát Lampertszásza várossal együtt Brankovics György szerb despotának adományozta. A állandó törökveszélynek kitett Szerbiából ekkor kezdődik meg a szerbek nagyszámú kitelepülése. Lampertszászán a rácok (szerbek) mellett ekkor jelentek meg jelentős számban a görögök is, akik hamarosan a kereskedelem nagy részére kiterjesztették befolyásukat.

A XV. század második felének első éveiben a városban megélénkült a gazdasági élet, fejlődésnek indult a kézműipar. 1446 küszöbén említik okmányilag az első szabó céhet.

A törökkel paktáló Brankovicstól I. Ulászló elkobozta birtokait és egyik leghívebb támaszának, Hunyadi János szörényi bánnak adományozta. A törökverő főúr több alkalommal is megfordult itt, így többek között 1446. február 9-én, amikor vári birtokait tekintette meg. Innen utazott tovább Munkácsra.

Halála után felesége, Szilágyi Erzsébet birtokolta a vidéket. A nagyasszony Vajdahunyad várából intézte a birtok ügyeit, s mondhatni, sikerrel. Bereg megyében személyesen is megfordult, mint az 1466-ban kelt okleveléből is kiténik, amelyben arról írt, hogy *„Munkácsra azért jött, hogy az e várhoz tartozó jószágot megszemlélje s alattvalóinak elnyomottnak talált sorsán könnyítsen”*. Bizonyára mint korábbi királynéi várost, Lampertszászt is felkereste. Halála után a terjedelmes Hunyadi-birtokokat Mátyás király 1484-ben kelt iratában fiának, Corvin János lipthói hercegnek adományozta. Az oklevél a munkácsi uradalom részeként említi Szászt (bizonyára Lampertszászról van szó).

Mátyás halála után Corvin János megpróbálta megszerezni a trónt, de a csontmezei csatában vereséget szenvedett. Birtokainak jelentős részét a rokon családok kaparintották meg. A munkácsi uradalom, s így Lampertszász birtokosa is Csáktornyai Ernuszt Zsigmond pécsi püspök lett. Azonban nem sokáig bírhatta azokat, mert még 1495-ben elhalálozott. A következő birtokos Geréb László erdélyi püspök lett, aki a birtokok kormányzását Lampertszászon átadta testvérének, Vingárti Geréb Péter országbírónak. Ennek 1499-ben bekövetkezett halála után az uradalomba Béltéki Drágffy Györgyöt iktatták be zálogcímen. Ebben az oklevélben említik először a Beregszász nevet.

Később a város ismét királyi tulajdonba került, s mint koronabirtok, a királyi udvar ellátására szolgált. Beregszász évente két szekér élelmet volt köteles saját költségén Budára szállítani.

1522-ben II. Lajos király ismét elajándékozta a várost, ezúttal felesége, Habsburg Mária főhercegnő jegyajándékaként.

Mint köztudott II. Lajos 1526. augusztus 29-én a szerencsétlen mohácsi ütközetből menekülve belefutott a Csele patakba. A főurak előbb Szapolyai János erdélyi vajdát, majd Habsburg Ferdinánd ausztriai főherceget választották királlyá. A két uralkodó között háború tört ki, amelynek fő hadszíntere az északkeleti országrész volt. A

munkácsi uradalmat 1528-ban Szapolyai előbb Werbőczy Istvánnak adományozta, majd Németi és Szatmár városokért elcserélte a Báthori családdal. Beregszász birtokosa IV. Báthori István lett. Fia, V. Báthori István, a későbbi erdélyi fejedelem és lengyel király Munkácson és Beregszászon töltötte ifjú éveit.

Ez a korszak volt az egész vidék számára igen nehéz. Magyarország két részre szakadt. Ferdinánd csapatai fokozatosan kiszorították Szapolyait Lengyelországba. Ferdinánd katonái 1537-ben kifosztották Beregszászt és környékét annak ellenére, hogy azok Mária királyné birtokát képezték. Szapolyai azonban nem törődött bele a vereségbe: szövetséget kötött I. Szulejmán szultánnal és behívta Magyarországra.

A váradi béke (1541) visszajuttatta a várost eredeti birtokosának, Szapolyainak. Mivel a király nem sokkal fia megszületése után meghalt, és Ferdinánd ismét megkísérelte Buda elfoglalását, Izabella királyné behívta az országba a törököket.

Szulejmán szultán meg is érkezett hadaival, de nem volt hajlandó távozni, sőt az ország középső részeit is elfoglalta. A királyné a Tiszántúli részeket és Erdélyt kapta meg, míg a nyugati és az északi vármegyékben továbbra is Ferdinánd maradt az úr. Így szakadt három részre a Magyar Királyság.

Munkács és Beregszász Izabella királyné birtoka lett. Első rendelkezései között volt Beregszász korábbi kiváltságainak visszaadása. 1559–1567 között kisebb-nagyobb megszakításokkal fia, János Zsigmond erdélyi fejedelem (II. János néven választott magyar király) birtokolta a várost.

A XVI. század 30–40-es éveiben a három részre szakadt országban elterjedtek a reformáció eszméi. 1567-ben a debreceni zsinaton Mélius Juhász Péter vezetésével e vidék papjai a helvét hitvallást fogadták el. A reformáció vezetői az evangéliumi egyenlőséget, a katolikus egyházban alkalmazott pompáról és költségekről való lemondást hirdették. A háborúk által kifosztott és megkínzott vidéken a prédikátorok számos követőre találtak. Nagy részük éppen a városban működött kolostorokból származott, akik a reformáció gondolatait a krakkói egyetemen szívták magukba. A reformáció egyik nagy alakja Radán Balázs prédikátor volt. Tanulmányait 1545-ben Wittenbergben végezte.

Előbb Debrecenben, majd 1552-től Beregszászban volt lelkész. Nevéhez fűződik a régi református énekeskönyvben található „Buzgó szívvel te fiad, kegyes Atyánk, könyörgünk” kezdetű 280. dicséret, amely először Huszár Gál 1560-ban Magyaróvárott megjelent énekeskönyvében látott napvilágot. A tizenkét strófás énekben a szerző a versfőkben elrejtette nevének latin alakját is – BLASIVS RADAN. 1552-ben társaival együtt nagy szerepet játszott a két beregszászi zsinat összehívásában (a nagytemplommal szomszédos domonkos rendházban tartottak meg), amelyen a reformáció alapelveit rögzítették:

„az Úrvacsorájáról való hitágazat megvizsgáltatott;

a fülbe való gyónás eltöröltetett;

megállapított, mikép pótolhassék a szegényebb egyházak szolgálatainak jövedelme;

az elrontott oltárok helyreállítása megtiltatott, a létezőnek meg-hagyása pedig, ha a hívek kívánják, megengedett; azonban a lelkészeknek szívökre köttetett, hogy híveiket jobb értelemre buzdítsák.”

A beregszászi zsinatok történetét kutatók szerint Radán Balázs egyike lehetett a város zárdafőnökeinek (*Zágoni A. Károly szerint a két ferences kolostor elöljárója volt*): „kinek népszerűségét, tekintélyét és befolyását már csak azon a tényen is le lehet mérni, hogy megújult hitében egész szerzetesrendje és a városi nép nagy része is követte. Az 1548-as évben Beregszász megreformálása is az ő nevéhez fűződik, és ő volt az egyházmegye első esperese.”

1553. május 8-án a vasárnapi istentisztelet keretében egy szerzetes (egyes leírások szerint „veresbarát”) behatolt a templomba és a szószéken halálra nyilatkozta Radán Balázst. A hívek a merénylet a helyszínen szétszaggatták.

1565-ben a felbőszült tömeg elfoglalta a beregszászi katolikus templomot, kiszórták belőle az oltárokat, bemeszelték a freskókat és mint saját templomukat kezdték használni. Maga Petrovics Péter temesi gróf, a vidék földesura is hajtott a reformációra és annak terjesztésével Kálmácsi (Sánta) Mártont bízta meg. 1573-ban kifosztották és bezárták a városban lévő kolostorokat is.

Magáról Petrovicsról, aki János Zsigmond választott király gyámja és rokona volt, Istvánffy Miklós történetíró az alábbiakat jegyezte meg:

„...ez a Petrovich szintén képromboló volt. Midőn a templomban éppen lerontotta a képeket, az egyik véletlenül — mint mondják — ráesett a fejére, és úgy megsebesítette őt, hogy az ott kapott nagy sebéből alig lehetett meggyógyítani. Így aztán, miközben lassacskán belopakodtak az eretnokség, nagyobb lehetőséget kapott a török is arra, hogy rajtunk garázdálkodjék.”

A másik nagy reformátorról Kálmárcsehi (Sánta) Mártonról (1500 körül – 1557) számos korabeli forrás is tudósít. Istvánffy Miklós Pázmány Péterhez írt levelét, amelyben határozottan állítja, hogy Kálmárcsehi „Isten szolgája, vagyis prédikátor volt Beregszász mezővárosában”. Szenczi Molnár Albert azt írta, hogy 1553-ban „átallóvi az barát Kálmán csehi Márton prédikátort Berekszászban”. Valószínűnek látszik, hogy alig egy évvel Radán Balázs után Kálmárcsehit is megpróbálták meggyilkolni, azonban csak a lábán sebesült meg.

1565-ben újabb háború tört ki Magyarországon. Vazallusa, az erdélyi fejedelem védelmére Szulejmán szultán is Magyarországra jött hadaival és ostrom alá vette Szigetvárt. A Zrínyi Miklós által védett vár elesett ugyan, de közben maga a szultán is meghalt. A ostromlókkal tartó krími tatárok szétszóródtak az országban és raboltak, égettek, függetlenül attól, hogy ellenséges, vagy szövetséges területen járnak-e. Elpusztult Beregszász, Kaszony, Gut, Nagyberég, Kovászó, Bene és számos más település. A rabok egy részét János Zsigmond, a szultán „szerelmes fia” szabadítja ki a böszörményi gátnál.

Majd a tatárokat a császár csapatai váltották fel. Schwendi Lázár és Forgách Simon tábornokok csapataikkal ostrom alá vették Munkács várát, amely 1567. február 21-én megadta magát. Onnan a sereg Husztra indult, de közben kifosztotta a védtelen Beregszászt.

1568-ban a polgárok panasszal fordultak II. Miksa császárhoz, amiért Bay Ferenc munkácsi várkapitány a várost kiváltságai ellenére a katonaság eltartására kötelezte. Válaszul a kancellária utasította Tarnóczy Pétert, az új várkapitányt, hogy a beregszászi polgárokat is vonja be a vár újjáépítési munkálataiba. Az ostrom alatt súlyosan megrongálódott vár javítása 1569-ben fejeződött be.

A várost kisebb-nagyobb urai állandóan zaklatták. Dálnoki Székely Antal a ferencesek kolostorát építette át erődde és innen fosztogatta a polgárokat. De nem volt jobb a helyzet a Mágóchyak alatt sem, akik dézsmát szedtek a lakosságtól.

A város urai szívesen temetkeztek a templom kriptájába, így többek között itt nyert örök nyugalmat Mágóchy András, illetve annak fia Mágóchy Ferenc felső-magyarországi főkapitány is. Az utóbbi özvegye, Dersffy Orsolya, Esterházy Miklós (1582—1645) későbbi nádor felesége lett. Móricz Zsgmond „Erdély aranykora” című trilógiájában így írta le a nevezetes leánykérést: *„Az úgy esött, hogy szokás Munkácson is, mint másutt, hogy újesztendő napján köszönteni jön a várnép, s akkor az úr megajándékozza őket... Itt is, és csakugyan a nagyságos asszony őnagysága nagyon kegyes volt és minden udvarinak valami ajándékot adott. Kinek egy tört, kinek egy poharat vagy köntöst, vagy más ruhabélit, vagy bort s cukort és így... Már mindenki megkapta a magáét, s volt ott egy jóképű hadnagyka, Miklós úr, s ez nem kapott semmit... Hát kérem, nagyságos úrnőim, mikor vége van a köszöntőnek, előlép a hadnagy, s azt mondja, hogy ő elmegy... Mért? Mért?... Mondja: én is megérdemeltem volna valami ajándékot, ha más megérdemelt... No, mondja Mágócsyné nagyságos úrasszony, ha neked adom a kezem, megelégszel-e?”*

Esterházy Miklós 1617-től a beregi főispán tisztségét is betöltötte. Erélyesen kezelte beregszászi birtokait is, mert a jobbágyok terhein való könnyítést s számukra a hajdú kiváltság megadását erősen ellenezte. Nem sokat törődött a város privilégiumaival, tizedet vetett ki minden szőlőbirtokra (ezek voltak a polgárok megélhetésének alapvető forrásai), majd a tanácsosok közül többet munkácsi várába hurcoltatott. Bár a lakosok panaszait gróf Thurzó György nádor kivizsgálta és Esterházyt zsarnokoskodása miatt megintette, a helyzet nem változott. Esterházy felvidéki birtokosként állandóan beavatkozott az erdélyi fejedelemség politikájába, azonban jelentős ellenfele támadt Bethlen Gábor személyében. Bethlen 1613-ban került Erdély trónjára, azzal a szándékkal, hogy Erdélyből kiindulva szabadítja fel a törökök és németek által megszállt területeket. Magyarországi hadjárata eredményeként 1620-ban magyar királlyá választották. Erről a címéről

a nikolsburgi békeszerződésben (1621) le kellett mondania, cserébe viszont megkapta a Szent-Római Birodalom hercege címet Oppeln és Ratibor hercegségekkal Sziléziában, valamint 7 magyarországi vármegyét, köztük Bereget, Ugocsát, Szabolcsot, Szatmárt és Zemplént.

Az erdélyi fejedelem birtoka lett a munkácsi váruradalom is. Az udvar az örökös tartományok határszélén kárpótolta Esterházyt, aki ekkor kapta meg Fraknó és Kismarton birtokát.

Bethlen Gábor fejedelem birtokain új gazdálkodási tevékenységet vezetett be. Beregszászon a reformátusok által lerombolt egykori kolostor helyén nyári udvarházat építtetett. Az épület ma is áll, és a Grófudvar nevet viseli. Az oldalrizalit oszlopos egyemeletes épületet hat reneszánsz oszlop díszít. Az alagsor, amelyen a főépület áll, megőrizte eredeti gótikus ívelésű tetőzetét. Az épület homlokzatán ez a felirat áll: „Bethlen, 1629”. Egykor a felirat alatt egy pajzs volt látható a Bethlen család címerével.

Bethlen Gábor fejedelemsége idején egy rövid ideig Beregszászban volt iskolamester Geleji Katona István (1589–1643), a kor legismertebb hitszónoka, írója és nyelvésze. 1613-ban Sárospatakról került Beregszászba. Itt érte a csengeri zsinat és Bethlen Gábornak ehhez intézett felszólítása, hogy jelölne ki a zsinat egy kitűnő ifjat, akit ő saját költségén külföldi akadémiára küldhetné. Egyhangúlag a beregszászi iskola iskolamesterére, Geleji Katona Istvánra esett a választás. Így ment az ifjú külföldre, s 1615-től a heidelbergi egyetem hallgatója lett. Két év után visszatért, s a gyulafehérvári iskola igazgatójának nevezték ki. Nyelveket, filozófiát és teológiát tanított. 1619-ben a fejedelem öccsével, Bethlen Istvánnal együtt – annak kísérője és tanítójaként – ismét Heidelbergbe utazott. Geleji Katona István beregszászi működése jelzi, hogy ahol ilyen tudományos erő működött, virágozni kellett az iskolának is.

A fejedelem halála után birtokai özvegye, Brandenburgi Katalin tulajdonába kerültek. A Török Porta is őt erősítette meg a fejedelmi székben. Azonban pár hónap múlva kénytelen volt lemondani I. Rákóczi György javára. A 7 magyarországi vármegye is visszatért a koronához. Bethlen Gábor, miután Brandenburgi Katalin elhagyta Erdélyt 1631-től egy ideig Beregszászban élt a Bethlen-kastélyban. Itt találkozott

kegyencével, Csáky Istvánnal, akivel meg akarták szerezni Katalin jegyajándékát, a munkácsi várat. De Balling János várnagy I. Rákóczi György fejedelemtől támogatva és jövedelmét féltve, nem engedte be őket a várba. Katalint egymagában beengedte volna, de az asszony – Kemény János önéletírása szerint – azt mondta: *„Ha Munkács vára egészben az alatta levő hegygel finum arannyá válna is, de Csáky nélkül beléje nem menne!”*

A beregszászi tartózkodásnak állít emléket Kemény János (1607–1662) emlékiró és későbbi erdélyi fejedelem, aki nem tanácsolta a magyarországi főuraknak, hogy Csákyval és Brandenburgi Katalinnal szövetkezzenek: *„Előbb érkezvén, kezdenek hozzám küldözni néhány magyarországi urak, nevezet szerint Prépostvári, Kún László, Prényi Ferenc, György, Gábor, tudósítván arról, hogy a fejedelemasszony nevével Csáki requiráltatta (megkérte) volna őket, hogy confluálnának (gyülnének össze) Beregszászban, lévén császártól is bizonyos parancsolat, kit ott fogának megérteni. Én azért intimálám (javasoltam) nekik, ne jűnének, mert nem Catherina szolgálai, s az erdélyi fejedelmet fognák offendálni (megsérteni); kik az fejedelemnek jóakarói valának, nekem is igen confidens (bizalmas) embereim, s azok el sem jűvének; mindazáltal Beregszászban érkezvén, azon nap csendességben levénk...”*

Az 1633-as pozsonyi békeszerződésben ezek a területek ismét a magyar királysághoz kerültek, de 1645-ben a két ország közötti háborút lezáró linzi béke értelmében a Rákóczi család birtoka lett. A békeszerződés egyik pontja szerint a király a családnak zálogosította el a munkácsi uradalmat is. I. Rákóczi György halála után fia, II. Rákóczi György lett Erdély fejedelme, míg a hagyományos családi birtokokat (köztük Beregszászt is) Lórántffy Zsuzsanna és Rákóczi Zsigmond örökölték.

Lórántffy Zsuzsanna, a pataki skólához hasonlóan a vidéken is tovább bővítette az oktatási intézményeket. A beregszászi hídvám jövedelmének a felét az uradalom, másik felét pedig az iskola nyerte el. A hasonló áteresztőképességű munkácsi hídvám évente 45–50 forint jövedelmet hozott. A Beregszászon lévő, három kőre forgó malom vámbeli jövedelmének két része a prédikátornak, a tanítónak

és a diákoknak járt; járt továbbá a szőlőhegy tizedéből a prédikátornak és az iskolamestereknek 16 hordó bor és a búzából 100 kalangya. Ekkor évenként 12, sőt több diák is tanult a felsőbb osztályokban. Az úrbérösszeírás szerint Beregszászon ekkor 2 pap működött, akiknek lakóháza a „scóla és kántorházzal együtt” adómentes volt. A papok házaihoz és az iskolához szolgáló jobbágyságok száma 17 volt az Újváros azon lakóiból, akik korábban a katolikusoknak szolgáltak. A beregszásziakhoz hasonlóan a birtok valamennyi iskolaháza adómentességet élvezett.

A beregszászi és munkácsi magyar szabók céhjeinek kiváltságleveleit 1446-ban Hunyadi János erdélyi vajda és Munkács ura állította ki. Miután az 1657-es lengyel betörés következtében az okmányok elvesztek, Lorántffy Zsuzsanna azokat latinból magyarra fordítatva újrairattatta és megerősítette. Az okmányok megerősítő záradékában az alábbi megjegyzés szerepel: „Hogyha oly kontárokat találnak városunkban, kik céhekkal egyet nem értenek: valahol kaphatják, minden műszerüket elvehessék, és több mesterembereknek tartások szerint feloszthassák.”

Így 1648-ban özvegy Szász Jánosné beregszászi lakos azzal a kéréssel fordult hozzá, hogy szegénysége és tehetetlensége miatt mentse fel a várhoz való szerjárás alól. Lorántffy Zsuzsanna a folyamodványra az alábbi saját kezű választát írta: „Így lévén az dolog, ne bántsák az vár-mível.

In arce Munkacz, die 22. julii Anno 1648. Susanna Lorántffy mp.”

Az 1690-es összeírásban, alig harminc esztendővel Lorántffy Zsuzsanna halála után az alábbiakat olvashatjuk: „Noha ezen Beregszász városa némely méltóságos fejedelmek idejében, kiváltképpen boldog emlékezetű Lorántffy Zsuzsanna fejedelemasszony ő nga uralkodásáig igen szép disposito és gubernium alatt tartatott, úgy, hogy akkori mélt. földesurak gratiája édesítette inkább az embereket ide, mintsem idegenítette, arra nézve a városnak minden rendtartási, valamelyek a régi conscriptiók szerint annotáltattak a város javára, hasznára, mindazok a feljebb notált időkből nem vivláltattak, sőt inkább a városnak minden rendbeli lakosai az ő régen bevett és usuált állapotokban megtartattak...”

Az 1634. február 10-én birtokaikról készült leltár szerint a beregszászi tornácos, pincés udvarházban 7 helyiség volt. Az egyikben szőlőhöz való 170 kapát és 14 metszőkést, az udvaron a sajtószinben 7 sajtót és 50 kádat vettek leltárba. A beregszászi hegyen négy szőlő: a Hágcsó, a Kerekhegy, a Kalmár és a Bocskor gyarapította a fejedelem jövedelmét. A kőbányánál bányászház állt szerszámokkal. A malom vámjának a negyed része illette a fejedelmet, a többi a papoké, az iskoláé és a molnároké volt.

Lorántffy Zsuzsanna 1649-ben megnövelte a beregszászi prédi-kátorok, tanítók és deákok jövedelmét, s ezzel is hozzájárult az itteni iskola felvirágoztatásához és a reformáció megerősödéséhez.

1649-ben a munkácsi várban tárgyalások kezdődtek az erdélyi fejedelemség és a Zaporozsjei Szics követei között, amelynek eredményeként megszületett a szövetség Lengyelország ellen. II. Rákóczi György a trónnal együtt örökölte atyja, s általában az erdélyi fejedelmek ambícióit a lengyel trón megszerzésére. Éppen ezért vette feleségül Báthori Zsófiát, a nagy múltú család utolsó sarját, hiszen általa nagyobb esélyekkel indulhatott a küzdelembe. Az egyetlen problémát csak az jelentette, hogy Lengyelország katolikus, míg a Rákócziak a kálvinizmus nagy patrónusai voltak. II. Rákóczi György ezért fegyveres úton próbálta meg kikényszeríteni megváltását. 1657 januárjában hadjáratot indított Lengyelország ellen. Január 17-én tábori országgyűlést tartott Viskén. Egyesülve a svédekkel és a fellázadt kozákokkal sikerült elfoglalnia Krakkót és Varsót. Szerencsétlenségére a Török Porta éppen ebben az időben erősödött meg ismét, s mivel Rákóczi nem kérte ki engedélyét a lengyelországi hadjáratra (az erdélyi fejedelem továbbra is a török birodalom hűbéresének számított), a krími kán hadseregét küldték ellene. A fejedelemnek csak csekély kíséretével sikerült megmenekülnie, az egész erdélyi sereg fogságba esett.

A védtelenül maradt fejedelemséget a Vereckei-hágón keresztül Lubomirsky György hetman vezetésével egy lengyel sereg támadta meg. Bosszúból a lengyel területek feldúlásáért a hetman serege felégette a védtelen falvakat, templomokat, kastélyokat rombolt le. Különösen kegyetlenül viselkedtek a Rákóczi-birtokokon, sok települést a földdel tettek egyenlővé. 1657. július 17-én a lengyel

katonák betörték Beregszászba is. A megye hadainak távollétében a lakosság a megerősített templomba menekült. Lubomirsky csapatai nem kegyelmeztek a városnak: kirabolták a polgári házakat és az udvarházakat, majd rőzsét halmoztak fel a templom körül és meggyújtották azt. Az oda menekültek többsége a füstben megfulladt. A templom kormos falaira a hetman latinul a következő mondatot íratta: „Vicem pro vice reddo tibi, bone vicine !” (Szemet szemért, leróttam adósságom, kedves szomszéd!)

Szalárdi János (1601–1666) Siralmas magyar krónikájában azt írta, hogy a templomban menedéket kereső kétségbeesett népet az oltárokon ölték halomra, a templomot felgyújtották, a várost elhamvasztották. Egy korabeli „Igen szép siralmas ének” Bornemissza Péter és Balassi Bálint hangján így kesereg a város pusztulásán:

„Ó, te édes hazám, Beregszász varosa,
Hol szegény fejemnek lesz vala lakása
Vagy csendes szállása,
De mind földig lőn szépséged romlása.”

II. Rákóczi György a szászfenesi csatában vereséget szenvedett a törököktől, sebeibe hamarosan belehalt. Nagyvárad ekkor került török kézre. Lórántffy Zsuzsanna 1660-ban bekövetkezett halála után a Rákóczi-birtokok Báthori Zsófia kezébe kerültek. A fejedelemasszony kiskorú fiával, I. Rákóczi Ferenc későbbi választott fejedelemmel együtt elhagyta Erdélyt, katolizált és a munkácsi várban rendezte be udvarát. A védtelen, romokban álló Beregszász 1661-ben az átvonuló tatárok zsákmánya lett.

A hívő katolikus fejedelemasszony visszavette a reformátusoktól a templomot és befedette azt. Mivel a templomon igen sok volt a javítanivaló, ezért eleinte a Szent Mihály arkangyal kápolnát használták. Báthori Zsófia személyében az ellenreformáció hatalmas támogatóra lett. Bezáratta a sárospataki kollégiumot, birtokairól elűldözte a református prédikátorokat, elősegítette az Únió létrejöttét a ruszin lakosság és a római Szentszék között. Az 1674-es oklevelében például eltörölte a földesúri kötelezettségeket az egyházi ünnepek alatt. Valláspolitikája miatt Báthori Zsófia számos alkalommal összeütközésbe került a megyei hatóságokkal, így Csáky István főispánnal is.

I. Rákóczi Ferenc, felesége Zrínyi Ilona révén belekeveredett az 1670–1671-es Wesselényi-féle összeesküvésbe és csupán hatalmas pénzbeli váltság és Báthori Zsófia jezsuita kapcsolatai révén menekült meg a fő- és jószágvesztéstől. A főúr nem sokkal fia, II. Rákóczi Ferenc születése után meghalt.

Báthori Zsófia 1680-ban bekövetkezett halála után a hatalmas családi birtokokat az árvák nevében Zrínyi Ilona kormányozta. A kibontakozott kuruc mozgalom miatt veszélybe kerültek e birtokok, ezért 1682-ben feleségül ment Thököly Imre grófhhoz, a kurucok vezéréhez. Thökölynek sikerült kivívnia a Porta támogatását és az általa elfoglalt megyék területén létrehozta a Felső-magyarországi Fejedelemséget.

1683-ban Kara Musztafa nagyvezír vezetésével hatalmas sereg érkezett Magyarországra, amelynek célja Bécs elfoglalása volt. Thököly hadaival együtt kénytelen volt csatlakozni hozzá. A nagyvezír figyelmetlensége miatt a német és a lengyel seregek megtörték az ostromgyűrűt és két csatában is megverték a törököket.

Hamarosan leáldozott Thököly szerencsecsillaga is. Miután a váradi pasa elfogta, hadvezérei egymás után adták át az erődítményeket az osztrákoknak. Egyedül Munkács vára (amelyet Zrínyi Ilona védett) állt még fenn. Az ostrom 1685 őszén kezdődött, amikor Caprara tábornok vezetésével az osztrák csapatok körülvették a várat. Mivel nem jártak sikerrel, a következő év tavaszán beszüntették az ostromot. A várórség ezt az időszakot a készletek feltöltésére használta fel. Radics András várkapitány vezetésével a kurucok bevonultak Beregszászra is, amelynek labanc helyőrsége behúzódott a Báthori Zsófia által helyreállított templom falai közé. Radics parancsára a katonák szétszedték a környék házait, a fát pedig a templom köré halmozták és meggyújtották. A nagy tűzben leégett az egész város, beomlott a templom teteje, megrepedeztek a falai.

A következő ostromot a vár védői már nem viselték el és 1788-ban a fejedelemasszony megadta magát Caraffa tábornoknak. Az előkelő foglyokat Bécsbe vitték és elválasztották egymástól. II. Rákóczi Ferencet egy csehországi jezsuita kolostorban neveltette a császár.

A török elleni felszabadító háború után a bécsi udvar hozzálátott, hogy az országot befolyása alá vonja. A felszabadított területeken hatalmas birtokokat kapott az udvarhű német és cseh arisztokrácia, kialakították a katonai határőrvidéket, Erdélyt nem csatolták Magyarországhoz.

Növekedtek az adóterhek, megbénult a szellemi élet, megindult a protestánsüldözés. Az eperjesi törvényszék által elkövetett törvénytelenések még az udvarhű nemesség körében is visszatetszést keltettek.

1695-ben Esze Tamás tarpai jobbágy, Kis Albert volt kuruc hadnagy és szegénylegény társaik a nagybányai hegyekbe húzódva parasztfelkelést készítettek elő, Thököly hűségére esketve fel a parasztokat. 1696 szeptemberében már Barkaszon találjuk a 200 fős felkelő sereget. Ebből a mozgalomból indult a hegyaljai felkelés, amelynek során a parasztok Tokaji Ferenc egykori hadnagy és Szalontai György végardói bíró vezetésével elfoglalták Tokaj és Patak várát. A felkelők vezetőjüknek az ifjú Rákóczi Ferencet szerették volna megnyerni, de az családjával együtt Bécsbe menekült. A felkelést a kirendelt császári haderő leverte.

1701-ben Lipót császár parancsára francia levelezése miatt letartóztatták Rákóczi Ferencet és több magyarországi nemest. A bécsújhelyi börtönbe zárt Rákóczi felesége segítségével megszökött és Lengyelországba menekült (a szökés megszervezésében részt vett a császár gyóntatója is).

Magyarországon eközben súlyosbodott az elnyomás. 1702-ben bevezették a véradót, a katonák erőszakos besorozását, amelyre különösen Bereg és Ugocsa megyékben került sor. Nem csoda hát, hogy ezek a megyék lettek egy kirobbanni készülő felkelés bázisai. Császári parancsra a kóborlókat be kellett sorozni az újonnan felállítandó ezredekbe. Esze Tamás és Kis Albert önként jelentkezett Bereg megyénél katonai szolgálatra. A megyei vezetés toborzással bízta meg őket, amit szervezkedésre használtak fel.

1703 márciusában a felkelők a beregi hegyekbe vették be magukat, miközben vezetőik Brezán várában felkeresték Rákóczi Ferencet. A herceg ekkor már hajlott a támogatásukra, ezért május

6-án kelt kiáltványában felkelésre szólította fel Magyarország minden lakóját a Habsburgok ellen. A hazatért vezérek május 21-én Tarpán és Váriban kibontották Rákóczi zászlaját, majd másnap a beregszászi hetivásáron meghirdették a felkelést. A Borzsa völgyében északnak tartó felkelőket a Károlyi Sándor szatmári és Csáky István beregi főispán vezette nemesi seregek szétverték. Rákóczi emlékirataiban így írt erről: *„Fele utamat már megtevém, midőn Magyarország határaitól egy napi járóföldre, Drohobiczán, egy futár érkezett előmbe azzal a hírrel, hogy azon vezérek és örök nélküli fegyveres népség borba és álomba merülten Károlyi által Máramarosban Dolhánál szétveretett és zászlóit is elvesztette s hogy a szanaszét futók a szomszéd hegyekbe menekültek, további parancsolataimat várván. Ime, ily szerencsétlen volt a magyarországi háborúnak kezdete, melyet - őszintén vallom - az okosság minden szabályai ellenére kezdtem, egyedül egy fiatal ember hevessege és a haza szeretete által lelkesítve. Még visszavonulhattam volna és volt is okom rá, de azon akarat által, hogy a nép szeretetét és bizalmát megnyerjem, felbátorítva, elküldtem Kálnási Istvánt Wisnyoveczkij herceghez és a kiovi palatinus Potoczkihoz, hogy a várt segílyt sűrgesse. Elhatározám, addig is folytatom utamat, hogy összeszedvén a szétszórt népet, a lengyel határon rejtőzködve bevárhassam a segédcapatok megérkezését, nehogy meghúlni hagyjam a buzgalmat, mely a nép szívében égett. Mondták, hogy könnyű lesz a szétszaladtakat összegyűjteni, sőt hogy munkácsi hercegségemben 5000 gyalog és 500 lovas várakozik reám az ország határán”*

Ennek ellenére a lakosság, a későbbi „gens fidelissima” fogadtatása mindent felülmúlt: *„addigra érkezésem híre elterjedt a munkácsi hercegségben, és alig lehet elképzelni azt a buzgalmat és örömet, amely a népet mindenfelől hozzám vonzotta. Bandákban jöttek, kenyeret, húst és más szükséges élelmiszert hoztak. Ezeket az embereket feleségeik és gyerekeik kísérték, és amikor messziről megláttak engem, letérdeltek és orosz módra keresztet vetettek. Bőven hullatták örömkönnyeiket, és ez kifakasztotta az én könnyeimet is. [...] Puskák hiányában kardokkal, vasvillákkal és kaszákkal fegyverkeztek fel és kijelentették, hogy velem akarnak élni-halni. Csapataim létszáma néhány nap alatt háromezer emberre emelkedett. Erejüket túlbecsülő paraszti lelkesedésük is napról napra növekedett.”*

II. Rákóczi Ferenc hadműveletei Munkács alatt kudarcot vallottak, kis híján a herceg is fogságba került. A felkelők az első győzelmet a tiszabecsi átkelőnél aratták, ezzel az egész Tiszántúl a kezükbe került: „Július vége felé biztos forrásokból megtudtam, hogy Bereg és Ugocsa megyék nemessége, száz német gyalogossal Szatmár helyőrségéből és ugyanannyi lovassal a Montecuccoli-ezredből, Tiszabecs falunál foglalt állást Csáky István, a két nevezett vármegye főispánjának parancsnoksága alatt. Az volt a szándékuk, hogy megakadályozzák a folyón való átkelésemet. E csapatok egyik része Beregszászban, az én városomban szállt meg, a folyón innen. Elhatároztam, hogy nagy gyorsasággal és titkon nyomulok előre a szomszédos hegyek és erdők rejtékútjain át, és megtámadom őket. Előbb zűrzavart akartam okozni e seregben, hogy hatalmamba kerítsem az átkelésre készenlétben tartott hajókat. Hajnalban megindultunk, és a rá következő, nagyon esős éjszakán csak néhány órát pihentünk, aztán a lovassággal megérkeztem Beregszász közelébe. Ott megtudtam, hogy csak huszonöt német és ugyanannyi magyar lovas kelt át a folyón, a többiek a túlsó parton maradtak azzal a szándékkal, hogy szemmel tartanak, mert a hit rendkívüli módon megnagyította seregemet. Hogy ezek meg ne menekülhessenek, elhatároztam, hogy hatalmamba kerítem azt a gázlót, amelyet tizenöt elsáncolt német gyalogos őrzött. Gyalogságom a sárral borított utak kényelmetlensége miatt még nem csatlakozhatott hozzám, de magyar lovasaim elfoglalták ezt a sáncot. Ezalatt a németekből és magyarokból álló portya visszafelé közeledett, mit sem sejtve arról, ami történt. Csapatokat állítottam lesbe a bekerítésükre. De a németek felfedezték ezeket és amikor látták, hogy nem menekülhetnek, a folyó egyik kanyarulata mögé vonultak vissza. (...) Azok a magyar lovasok, akikről említettem már, hogy Zavadvánál csatlakoztak hozzám, nagy bátorsággal megtámadták őket. De féltem, hogy elvesztem a legvitézebbeket közülük, s ezért elhatároztam, hogy a gyalogság megérkeztéig abbahagyom a támadást. De addigra ez a lovasság zárt sorokban támadva szétszórta az ellenséget: egyik része a Tiszának szaladt és belefutott a mocsárba, a többiek futással akartak menekülni. Ezeket elfogták vagy megölték.”

II. Rákóczi Ferenc, Beregszász földesura több alkalommal is ellátogatott a városba, így például 1705-ben és 1709-ben. 1707-ben a város kérvényezte a korábban bírt pallosjog megújítását, de elutasítást kapott.

A Rákóczi-szabadságharc első éveiben jelentős sikereket ért el, majdnem az egész ország behódolt a fejedelemnek, azonban a trencsényi csatavesztés után a kurucok mindinkább visszaszorultak. A kialakult nemzetközi helyzet, a spanyol örökösödési és az északi háború sem kedvezett a nemzeti felkelésnek. A kurucmozgalom 1710-re szétesőben volt. 1711-ben Rákóczi a salánki országgyűlés után Lengyelországba távozott, hogy elnyerje I. Péter orosz cár segítségét. Távollétében a fővezérséget Károlyi Sándorra bízta. Károlyi a reális helyzetből kiindulva Szatmárban megegyezett Pálffy János tábornaggal a békéről (eltitkolva I. József király halálát) és 1711. május 1-jén a kurucok Nagymajténynál letették a fegyvert.

Mivel Rákóczi nem élt a meghirdetett amnesztia lehetőségével, árulónak nyilvánították és minden vagyonát elkobozták.

1715-ben Beregszászt határőr- és harmincadállomásnak nyilvánították. 1717-ben az utolsó tatárjárás pusztította el a várost.

1726-ban III. Károly király a munkácsi uradalmat Schönborn-Buchheim Károly grófnak adományozta. A Schönborn grófok nemzetsége gyökereit a XII. századig viszi fel, azokban jelentős felemelkedése a kora újkorra tehető, amikor tagjai a Szent-Római Birodalom, illetve ezen belül a Majna-vidék, illetve Frankföld számos jelentős egyházi méltóságát töltötték be (ebben az időben a birodalmi grófi családok egyetlen kiemelkedési lehetőségének az egyházi pálya mutatkozott). A család ősi birtoka a Diez-vidéki Schönborn, első ismert őse von Schönborn Eucharius lovag volt, aki a XII. században élt. Azonban Eucharius lovag említése csupán másodlagos, 1670-ből származó forrásból való. A szakemberek szerint a család elnevezése hűbéruraira, a Schaumburgokra utal, akik ekkor Diez grófságát birtokolták. A család a kisebb birtokok mellett az egyházi méltóságok „gyűjtésére” szakosodott: tagjai számos apátság vezetői, illetve kanonoki tisztséget töltöttek be Mainzban és Trierben. A család nevét adó birtok, Schönborn először 1373-ban tűnik fel Katzenelnbogen grófságban, mint Gilbrecht

von Schönborn, V. Eberhard gróf vazallusának birtoka. Később a család vezetése alatt önálló egység, előbb 1663-ban birodalmi báróság, majd 1701-ben grófság. Területileg Frankföldre, a Majna-vidékén fekszik, Bambergtól délre és Würzburgtól délkeletre.

A család 1385-1663 között Schönborn urai, 1663–1701 között bárói, 1701–1717 között pedig grófjai címet viselte. 1717-ben a család három ágra szakadt, amelyek: Schönborn-Buchheim (napjainkban is virágzik, felvidéki képviselői 1944-ben távoztak Kárpátjáról), Schönborn-Heusenstamm (1801-ben az ágnak magva szakadt), Schönborn-Wiesentheid (illetve annak csehországi ága) (jelenleg is virágzik).

A család jelentősebb képviselői:

János Fülöp Schönborn (1605. augusztus 6. – 1673. február 12.) mainzi érsek, egyben választófejedelem, a Rajnai Szövetség elnöke. Hesse mellett született az Eschbachi kastélyban Georg von Schönborn és Barbara von der Leyen gyermekeként. Eredetileg protestáns volt, de később áttért a katolikus hitre és a jezsuiták oktatták. Tanulmányait Németországban, Franciaországban és Itáliában végezte. 1621-től klerikus volt Würzburgban, 1626-ban átkerült Mainzba.

1642. szeptember 8-án Würzburg püspöke lett. Már ekkor erőteljes orientációt mutatott a franciák felé és ellene volt a Habsburgoknak, akik a német császári címre pályáztak és abszolút módon igyekeztek kormányozni.

1647. november 19-én lett mainzi érsek, s ezzel mintegy választófejedelemmé emelkedett, így komolyan tudta befolyásolni a császárválasztást. Más Habsburgokkal szemben álló észak-német fejedelmekkel együtt nyíltan XIV. Lajos francia király oldalán álltak, akinek országa a Habsburg Birodalom esküdt ellensége volt már több mint egy évszázada.

Az érsek-választófejedelem ugyanakkor a török elleni háborúra is figyelmet szentelt, noha a franciák törökbarát politikát folytattak. Így amikor 1657-ben Erdélyt török támadás érte, egy évvel később létrehozta más német fejedelmekkel és hercegekkel, valamint a svéd királlyal az első Rajnai Szövetséget, amely a török és a Habsburgok ellen született. Kinyilvánította, hogy a török háborút a maga ügyének

is tekinti, s csak akkor hajlandó voksát adni I. Lipót osztrák császárra a német-római császárválasztáson, amennyiben segítséget ad II. Rákóczi Györgynek. Lipót ígéretet tett erre és megválasztották császárrá, de miután ez megtörtént, közölte IV. Mehmed szultánnal, hogy nem kíván beavatkozni a török-erdélyi konfliktusba.

A törökök 1663-ban az erdélyiek után a magyarok és az osztrákok ellen folytatták a háborújukat. Zrínyi Miklós horvát bán, Nádasdy Ferenc országbíró és Wesselényi Ferenc nádor Regensburgba küldöttséget menesztett, amely találkozott az érsekkel. János Fülöp megígérte, hogy csapatokat küld Magyarországra. A több mint 7 ezer fős rajnai sereg rövidesen megérkezett és aktívan részt vett a török elleni háborúban. Az érseket mélységesen felháborította a vasvári béke, s titokban támogatást ígért a Habsburgok ellen Zrínyi Miklósnak, majd Wesselényi Ferencnek is.

1673-ban halt meg Würzburgban, a mainzi katedrálisban helyezték örök nyugalomra.

Lothar Franzot von Schönborn (1655. október 4.– 1729. január 30.) mainzi érsek, birodalmi választófejedelem, 1693–1729 között Bamberg herceg-püspöke. Nagybátyja és unokanagybátyja után immár harmadikként töltötte be Mainz herceg-érseki székét, amely a Szent Római Birodalom választófejedelmi és főkancellári tisztségét is jelentette egyben.

Lothar Franz 1694-ben választották mainzi érsekké a császári ajánlással szembeszállva. A főpapnak nagy szerepe volt 1707-ben a Welf-házból származó Erzsébet Krisztina braunswick-wolfenbütteni hercegnő katolikus hitre való térésében, aki VI. Károly császár felesége lett. Mint a birodalom főkancellárja nagy segítségére volt a Habsburg-háznak VI. Károly császárrá választásában, amelyet az uralkodó 100 000 gulden kifizetésével „hálált” meg. 1710-ben hosszas vitába keveredett a székeskáptalannal az érseki koadjutor (egyben leendő utódja) személye miatt, amely tisztségre egyik unokaöccsét szemelte ki. Helyette a székeskáptalan Franz Louis pfälz-neuburgi herceg jelöltségét támogatta, aki mellé állt maga a pápa is.

Uralkodásának második felében megpróbálta helyreállítani fejedelemsége stabilitását, amely nagymértékben megszenvedte a kilencéves

háború, illetve a spanyol örökösödési háború minden viszontagságát. Az elpusztult fejedelemségben megreformálta a közigazgatást, az adózást, illetve új törvénykönyvet adott ki.

A család további nevezetesebb tagjai:

– Franz Georg von Schönborn (1682. június 15. – 1756. január 18.) Trier herceg-érseke, birodalmi választófejedelem, Prüm apátja, Worms herceg-püspöke.

– Damian Hugo Philipp von Schönborn bíboros (1676–1743), Spyer herceg-püspöke, Weißenburg apátja;

Johann Philipp Franz von Schönborn, (1673–1724), Würzburg herceg-püspöke;

Friedrich Karl von Schönborn, (1674–1746), Bamberg és Würzburg herceg-püspöke;

Franziskus von Paula (1844–1899), Schönborn-Wiesentheid grófja, Prága bíboros érseke

Schönborn Frigyes gróf, osztrák államférfi. Ferenc bíboros bátyja. 1884-ben Morvaország helytartója, 1888-ban pedig osztrák igazságügyi miniszter lett. 1895. október 18-án a közigazgatási főtörvényszék elnökévé nevezték ki.

1726-ban VI. Károly osztrák császár gróf Schönborn Lothár Ferenc mainzi érseknek és választófejedelemnek adományozta az uradalmat az uralkodói ház iránt tanúsított hűsége és a császári seregnek felajánlott adományai jutalmazásául. Az érsek 1711. január 3-án hitbizományi alapítványt hozott létre egyetlen életben lévő fivére gróf Schönborn Menyhért Frigyes javára. Az alapítványról szóló okmány I. cikkelye kiemelte, hogy az elsőszülöttségi jogra alapított hitbizomány két főágra, az osztrák és a német birodalmira oszlik, az egyik feje Menyhért Frigyes, a másiké Ferenc Ervin gróf lett. Az adománytevő érsek kikötötte, hogy a család bizományosai elégedjenek meg a birodalmi grófi méltósággal, hercegi rangra ne törekedjenek. Kikötötte azt is, hogy az elsőszülött nagykorúsága elérése és a vagyon átvétele után két éven belül köteles megnősülni, de csak rangjához méltó nőt vehet el, mégpedig olyan hajadont, aki tizenhatnál több öst képes kimutatni.

Gróf Schönborn Lothar Ferenc 1729-ben elhunyt, a királyi adományt a császár 1728. szeptember 29-én kelt okmányával a család javára megerősítette.

Magyarországon a Schönborn grófi családot az országgyűlés 1715-ben és 1741-ben honfiusította. A magyarországi arisztokrácia soraiba alapvetően háromféle úton lehetett bekerülni. Mindenekelőtt öröklés révén, ha valakinek az őse magyar főnemesi rangot nyert az uralkodótól, és ezt egyenes ági leszármazottai is viselhették. Bonyolultabb volt a helyzet valamely külföldi állam uralkodójától elnyert főnemesség esetében. Ilyenkor az illető csak honfiusítás, indigenátus révén szerezhetett jogosultságot arra, hogy rangját mind ő, mind utódai Magyarországon hivatalosan is használhassák, és élvezzék a hozzá kapcsolódó kiváltságokat. Ez az eljárás a Habsburg-uralkodók alatt – 1526 után – jelent meg Magyarországon, de igazán csak a XVIII. századtól terjedt el. A honosítást a rendi országgyűlés szavazta meg, és ezt külön uralkodói diploma szentesítette.

A család tagjai közül elsőként 1715-ben Schönborn Károly Frigyes gróf kapta meg a honfiusítást. III. Károly 1731. június 4-én Laxemburgban kelt és a leleszi konventhez küldött parancsában utasította a hiteleshelyet, hogy gróf Schönborn Károly Frigyest iktassa be a neki adományozott uradalmak birtokába. A pátena a donáción kívül a familiát egyházi patrónusi (kegyúri) joggal is felruházta domíniuma területén. Az ünnepélyes beiktatást az említett év augusztus 21-én tartották, amikor annak több helyi, kisebb birtokos és a csernekhegyi monostor nevében Bizánczy György munkácsi görög katolikus püspök (1716–1733) ellentmondott. Emiatt perek indultak, a törvénykezés 1737-ben fejeződött be, ekkor január 17-én a király Pesten kiadta a grófi család visszahelyezését és újbóli beiktatását elrendelő okiratát. Ezután az uradalom leszármazotti, illetve elsőszülöttségi joggal, hitbizományként (majorátusként) a Schönborn-Buchheim család tulajdonába került.

1764-ben a királyi ügyész javaslatot tett a birtok visszavételéről, ami ellen a grófi család erélyesen tiltakozott. Ennek ellenére a királyi ügyész pert indított az adomány megszüntetése végett azzal az indoklással, hogy az uradalom elidegeníthetetlen királyi birtok. A per 1786-ig, vagyis több mint 22 éven át tartott, végül is az ítélet szerint a grófi család kénytelen volt lemondani birtokáról. Az uradalmat 1791-ig a kassai kincstári igazgatóság kezelte, közvetlenül azonban az ungvári

kinctári prefektúra igazgatta, amelynek élén Csató Ádám kinctári tanácsos állt. A király közbenjárására azonban 1792 elején ismét visszaadták az uradalmat a Schönborn-családnak és az egészen 1944-ig birtokában is maradt.

Gróf Schönborn Ervin Jenő 1740-ben vette át az uradalmat, de nagykorúságáig azt Ferenc György érsek és anyja Monteforti Mária Terézia grófné kezelte. 1746-ban a császár örökös főispáni méltósággal ruházta fel a grófot, amelybe 1752. február 16-án Beregszászon ünnepélyesen be is iktatták. Ettől kezdve apáról fiúra szállt Bereg vármegye főispáni méltósága, mivel azonban viselői túlnyomórészt Bécsben tartózkodtak, helyettük az általuk kinevezett helytartók kormányoztak.

Gróf Schönborn Ervin Jenő 1801 júliusában bekövetkezett haláláig fél évszázadnál hosszabb ideig, ötvenöt évig birtokolta a munkács-szentmihályi uradalmat. Uradalma igazgatását jelentősen átszervezte. Intézkedéseinek hatására 1792 és 1802 között a latifundium – Lehoczky szerint – évenként átlagosan 64 341 forintot jövedelmezett. Ennél ritkán volt kevesebb, de több alkalommal a százezer forintot is meghaladta. A grófi család nemcsak a gazdálkodást, hanem uradalma közlekedési viszonyait is korszerűsítette, növelni akarván birtoka jövedelmezőségét. A domínium bevételeit jelentősen növelte a Schönborn grófi család saját kezelésében lévő huszonnégy majorság, amelyekben az akkor legkorszerűbb gazdálkodást honosították meg.

A város lakossága jelentős úrbér-kötelezettséggel tartozott a Schönborn grófoknak. Ezt az uradalom városkörnyéki szőlőiben kellett ledolgozniuk. Tilos volt a sör- és a pálinkafőzés, valamint a szeszes italok árusítása. 1749-től pedig évi 700 forintot voltak kötelesek fizetni az utak és a hidak használatáért.

1739-ben a városban tifusz-, 1742-ben pedig vérhasjárvány tombolt. Ez nagymértékben hozzájárult a lakosság számának csökkenéséhez. A városi lakosság feltöltését az 1749-es, Svábsországból történő betelepedés jelentette. A város gazdasága fejlődésnek indult. Ez adta a gondolatot, hogy megpróbálja visszaszerezni korábbi jogait. 1752-ben pert indítottak a Schönbornok ellen. A per majdnem 100 évig tartott. Ebben az időszakban újították fel a katolikus templom harangtornyát is.

1785-ben Beregszászban 1834 volt a lakosok száma. Fokozatosan kialakult a város arculata. Egyik fő látványossága az Oroszlán vendégfogadó volt. 1780-ban kidolgozták a város katolikus temploma felújításának tervét, de a lakosság nem rendelkezett az ehhez szükséges összeggel. Ezért a város vezetősége a császárhoz fordult segítségért.

1800. augusztus 21-én érkezett ide fogolytársaival, köztük a francia származású Chipaulttal, Kazinczy Ferenc (1759—1831), akit a Martinovits-féle összeesküvésben való részvételért az uralkodó előbb Kufstein, majd Munkács várába való elzárásra ítelt. „Fogságom naplója” című művében ezeket írta: „*Augusztus 20. elválnék anyámtól Csarodán. – Éjszakára Beregszászra értünk.*

Augusztus 21. Beregszászon orvossággal életem. Gyűltek a vásárra az emberek, s megtudván, kik vagyunk, tolakodók minden hozzánk, s hozá ajándékát: egy kosár körtvélyt, szilvát, diót, főtt vagy sült kukoricát.

– De micsoda nép ez a magyar? – kérde Chipault – hiszen ez voyage de triomphe (diadalmenet). Ha visszamegyek Párizsba, elmondom mint fogadtatánk itt, holott Ausztriában, Csehországban, Salzburgban és Baviariában csóknál egyebet nem adának.

Vacsoránál ülénk, midőn a vármegye comissariususa belép. Méltóságos consiliarius viceispán úr tiszteli az urakat, sajnálja, hogy szerencséje nem lehele házánál látni, s íme kedveskedik ezekkel: tokaji bor, kenyér, sódar, füstölt nyelv, piskóta és édességek, gyümölcs, és a katonáknak két eleven ürű. – Chipault meresztgette szemeit.

– Racontez tout cela á vos Párisiën s (– Mesélje el mindezt a párizsiaknak) – mondtam neki.

E napra jegyzésemben e két nevet lelem: Rékey, Barta; s gyalázattal vallom meg vétkemet, hogy egy nagyon széplelkű ember nevét egészen elfelejttem. Egy szegénysorsú nemesember hozzám vonakodék.

Uram, én szegény ember vagyok, s neked nincs szükséged az én pénzemre. De ki tudja, mely bajba jöhetsz; kérlek, vedd a két forintot – s kezembe ada hat húszast. Megcsókolám az embert.

– Uram – mondtam –, ezt a pénzt soha el nem költöm. Örömmel, sőt kevélykedve fogadom el az úr alamizsnáját. Engedje Isten, hogy ha kiszabadulok, megérdemelhessem.

Érdemtelen valék jóságára; nem tudom, Rékey vala-e, vagy Barta; és neki a szép tettet soha meg nem köszöntem. Most (augusztus 27-én 1828.) akadok régen nem illett papírosaimban e jegyzésemre.”

Kazinczy mellett a korszak másik nagy, meghatározó alakja, Kölcsey Ferenc is kötődött Beregszászhoz, igaz, ő jóval prózaibb okokból: itt volt Szatmárcseke legközelebbi postaállomása.

1824-ben a város 12 vásár (6 országos és 6 helyi) megtartására kapott engedélyt. Ezek szép jövedelmet biztosítottak a településnek. Gyarapodott a kézművesek száma is. Ugyanakkor tovább folyt a küzdelem a földesúri függőség ellen. A Schönbornok megkeserítették a városlakók életét. 1829-ben például megtiltották a bor eladását, ami a várost jövedelmeinek több mint a felétől fosztotta meg.

Ennek ellenére a fejlődés nem torpant meg. 1825-ben felépült a görög katolikus templom. 1829-ben Turner András ungvári építész kidolgozta a katolikus templom újjáépítési terveit. Azonban ez sem nyerte el a lakosság tetszését. Az volt az elgondolásuk, hogy az épületet eredeti formájában kell helyreállítani. A megfelelő tervet Tischler Albert dolgozta ki. Ezt a városi tanács 1839. november 15-én fogadta el, és hamarosan hozzáláttak az újjáépítési munkálatokhoz.

Ünnepélyes felszentelésén jelen volt a város valamennyi felekezete. Megjelent Bay Sámuel alispán és Haday Sámuel alezredes helyőrségparancsnok. A templom Pécsi István kanonok által megírt részletes történetét pléhdobozban a második főoszlopba falazták be.

1836-ban állították fel a városban az állami levélposta hivatalt, s 1813-ban jött létre az első gyógyszertár Lipóczy György vezetésével. 1846-ban Deák György állította fel könyvnyomdáját. Több egyesület és egyesület működött a városban, úgymint az olvasó-, ének-, tűzoltó-, ügyvédi-, közjegyzői. Az egyik legtitokzatosabb a „Világosság” szabaddkőműves páholy volt.

1847 nyarán felvidéki útja során Beregszászon járt Petőfi Sándor. Mivel sietős volt az útja (Erdődre ment menyasszonyához), nem volt alkalma alaposabban körülnézni (egy éjszakát töltött az Oroszlán fogadóban), így Úti leveleiben nem festett valami hízelgő képet a városról.

13. levél. Beregszász, július 12. 1847.

„Munkácsról egy jó etetés Beregszász. Községes mezőváros, van benne gót templom, megyeház és magyar kocsmáros, ami nagy vigasztalás (nem a templom, hanem a magyar kocsmáros).”

Beregszászi tartózkodása idején született meg a *Meleg dél van* című költemény is:

Meleg dél van itt kinn a mezőben,
Rakja a nap a tüzet erősen,
Meleg dél van, meglippen a madár,
A fáradt eb kiöltött nyelvvel jár.

Két lány gyűjti ott a széna rendét,
Két siheder hordja a petrencét,
Hej de nem telik nagy kedvök benne,
Mert ilyenkor súlyos a petrence.

Legjobb dolga van most a királynak,
Vagy ott annak a gulyásbojtárnak;
Király pihen aranyos karszéken,
Gulyásbojtár kedvese ölében.

Beregszász, 1847. július 12.

14. levél. Szatmár, július 17. 1847.

Folyó hó 13-kán indultam Beregszászról oly rossz lovakon, amilyeneken még nem jártam idei utamban. Hajam fölmeredt a borzalom miatt, mikor a szerencsétlen gebéket megpillantám, de válogatnom nem lehetett, mert dolog ideje levén, az egész városban nem kaptam más lovakat. Kétségbeesve ültem a szekérre; az igaz, hogy csak szeptemberben esküszöm, de azt hittem, hogy akkorára ide nem érek ez élő csontvázakon. Hanem, barátom, a kétségbeesés csakugy csal, mint a remény. E rossz csikók úgy ide tettek egy nap alatt Szatmárra, hogy szénán-zabon telelt arisztokratikus lovaknak is becsületére vált volna. Bizony-bizony mondom tinéktek, ne ítéljete a külszínről, mert történni fog, hogy nem léssen igazságtok.

Magyarország 19. századi fejlődése (ipar, mezőgazdaság, kereskedelem) oda vezetett, hogy míg a korábbi, Thököly-, Rákóczi-szabadságharcok a periférián kezdődtek és fokozatosan gyűrűztek a központ felé, most az események fordítva történtek. Az ország központi területei lobbantak először lángra (Pest, Pozsony), míg az olyan határszéli megyékben, mint Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros csak hetekkel később értesültek a forradalom kitöréséről.

Bereg megyében elsősorban Beregszász városa támogatta a forradalmat, hiszen a város a Schönborn grófok tulajdonában volt. Számukra a jobbagyfelszabadítás egyet jelentett a gyűlöletes igából való felszabadulással. A városi tanács április 4-én ülésezett Szeles Gábor főbíró elnökletével. A gyűlésen az alábbi kérdést tárgyalták: *„Felfogván a Városi Tanács a Nemzet általános szellemét s más városok példájára a rend s belcsend fenntartására, a vagyon s személy biztosítására a város kebelében nemzeti őrsereget alakítani kívánván...”* Az őrsereg parancsnokául Eötvös Tamás táblabíró (később alispán, majd főispán) választott. A beregszászi honvédség 17 tizedre tagolódott, összlétszáma 172 fő volt. A sereg számára a város oroszlános címerével díszített zászlót rendeltek, „Béke, rend, szabadság” felirattal. A beregszászi polgárok közül hatvanan beálltak a honvédség Nagykállóban megalakult 10. hadosztályába.

A vármegye is hozzájárult az őrsereg felállításához, március végén küldöttség indult a Tiszaháti, Felvidéki, Munkácsi és Kaszonyi járásba szervezés és adományok gyűjtése céljából.

A szabadságharc, veresége ellenére meghozta a város földesúri terhek alól való felszabadulását. Igaz, a város körül a földek továbbra is a grófi család birtokában maradtak és azokat a városi polgárság bérben művelte meg.

A Schönbornok Beregszász egyik festői pontján, ott, ahol korábban az egyik királyi udvarház állt, vadászkastélyt építettek.

A város harca jogai biztosításáért 1869-ben ért véget, amikor Beregszászt a rendezett kormányzatú város kategóriába sorolták. Polgársága jogot kapott a képviselőtestület megválasztására polgármesterrel az élen. A képviselők felét közvetlen szavazással választották, a többi a legnagyobb adófizetők közül került ki.

A városban 1870-ben gőzmalmot, 1876-ban pedig 2 szeszfőzdét nyitottak.

1873-ban a városban megnyílt az első leány polgári iskola, 1874-ben pedig a fiú polgári, amely 1895-ben gimnáziummá alakult át. 1874-ben szervezték meg a tanítók első könyvtárát, amelyet 1906-ban népkönyvtárrá fejlesztettek. A könyvtárnak ekkor 5750 kötet volt az állománya. 1875-ben jelent meg a megyei közigazgatás kiadványaként az első újság Bereg címmel.

A város közművelődési életének felemelkedéséhez jelentős mértékben hozzájárult a megye felvilágosult nemessége is. 1841. március 5-én Eötvös Tamás (1800–1867) Bereg megye volt másodalispánja alapította meg a Beregszászi Kaszinót, amelyet később Olvasó Egyesületként vagy Beregi Olvasó Egyesületként is említenek. Ez az intézmény hosszú ideig a megyei közélet és a reformgondolat központja lett.

Az ő és Kazinczy barátjaként, levelezőtársaként ismert Bay György (1792– 1849) költő s 1832 és 1841 között Bereg megyei első alispán adományából hozták létre a kaszinó első könyvtárát. Bay György még bécsi magyar testőrként kapcsolatba került Kisfaludy Károllyal (1788–1830), a reformkor jeles írójával, akiről kevesen tudják, hogy Bereg vármegye táblabírája is volt. Kisfaludy színművei közül a „Kemény Simon” című drámát 1830. június 22-én, a Csalódások című vígjátékot pedig június 24-én mutatták be Beregszászban.

1830-tól Bereg megye főispáni helytartójává nevezték ki Vay Ábrahámot (1789– 1855), aki szintén a megyei művelődés támogatója volt. Ő is levelezett Kazinczy Ferencsel és Fáy Andrással, támogatta Beregszászi Nagy Pál tevékenységét. 1825-ben Széchenyi István után 8 ezer forinttal járult hozzá a Magyar Tudományos Akadémia megalapításához.

1846-ban kezdte meg működését Beregszászban Deák György vezetésével az első könyvnyomda. Deák György arról volt nevezetes, hogy ő találta fel a nyomdafestéknek henger által történő alkalmazását. 1880-ban Nagy Lajos és Sallay Gyula vette meg tőle a nyomdát és újonnan felszerelte.

1865-ben Beregszászban nyitott ügyvédi irodát Kóródy Sándor. Fiatal korában Pesten kapcsolatba került írókkal, művészekkel. Vonzódott a színészethez, ezért 1866-ban Beregszászban állandó műkedvelő társaságot szervezett, amely hosszú ideig fennállott. Jövedelmét az iskola támogatására fordította.

1893-ban Kóródy létesítette a Bereg megyei Irodalom- és Műpártoló Egyesületet (BIME), amelynek ő lett az első elnöke. 1874-től főmunkatársa volt a Bereg című lapnak, amelyben kétszáznál több cikke jelent meg.

Irodalomszervező tevékenységét töle fia, Kóródy Zoltán vette át, aki a BIME titkára s a Pesti Napló állandó levelezőjeként szintén munkatársa volt a Beregnek.

1865-ben Beregszászban született Gáthy Bálint író, költő. 1882-től jelentek meg költeményei a Beregben. 1892-ben mutatták be a városban Verseny című vígjátékát.

1700-ig Bereg vármegye különböző helyen tartotta közgyűléseit. 1723-ban a magyar országgyűlés elfogadta azt a javaslatot, miszerint minden megye építsen egy megyeházát, ahonnan igazgatni tudják a megye ügyeit. Ebből adódóan gróf Schönborn Frigyes Károly egy telket adományozott megyeháza építésre a városnak. Lehoczky Tivadar Beregvármegye monográfiájában arról ad számot, hogy az első megyeháza 1731-ben épült. Egy kis földszintes épület volt, ám éppen ebből adódóan, mivel szűknek bizonyult, úgy döntöttek, hogy lebontják és 1771-ben építettek egy új megyeházát, amelyet három évig folyamatosan bővítettek. A frissen elkészült épület 1776-ban egy tűzvész alatt leégett. 1779-ben gróf Schönborn Ervin Jenő ekkor négy jobbágyteleknyi földterületet adományozott a városnak. Az új építkezéseknél már egy kétszintes épületet építettek, ennek alsó szobáiban a megye könyv és levéltára volt. Az épület udvarában, földszintes épületekben a tisztviselők hivatalos helységei és lakásai voltak fellelhetők.

1880. március 18-án Guthy Mór megyei tisztviselő lakásán egy petróleumlámpa feldőlt és ennek következtében rögvest tűz keletkezett, amely rövidesen áttért a megyeházára is, az erős szél rövidesen lángokba borította a megyeházát, a vendéglőt, illetve a Felsőszert, a

Tóth, a Pap és a Malom utcát. 44 ház égett le és hatalmas, 140 ezer forintos kár keletkezett. A megyeházában 15 ezer forint kár keletkezett, ám a biztosító csak 9 ezret fizetett ki. A város 320 ezer forint kölcsönt vett fel, lebontották a kiégett épületeket, helyükön díszes boltokat készítettek, amely 1881-re már el is készült. Az új megyeháza építése azonban késlekedett, mivel Munkács városa kérelmet nyújtott be, hogy helyezték át a hivatalt Munkácsra, a kérelmet azonban elutasították, így a beregszászi megyeháza Ybl Miklós tervei alapján 1890-re készült el. A település újjáépítésében nagy szerepet játszott a Linner család, amely szőlőültetvényei terhére nagy kölcsönt vett fel. 25 év alatt a település szemet gyönyörködtetően kiépült. Ekkor jelentek meg a Beregszász arculatát ma is meghatározó középületek: a megyeháza, a református templom, az Úri Kaszinó, a Munkácsi és a Bocskai utcai lakóházak többsége. Ebben az időben burkolták az utcákat macskakövel és felszerelték az első utcai lámpákat is (ezek eleinte gázzal világítottak, hiszen a város első villanytelepét 1899-ben állították üzembe).

Hamarosan fellendült a város ipara is, bár nyersanyagokban a környék viszonylag szegény volt. 1896-ban létesült a lécz-, téglaz- és cserépgyár, ahol az első időkben 20 munkás dolgozott. 1898-ban indult be a második téglagyár, majd 1904-ben a lenfeldolgozó, 1910-ben a vajgyár, 1912-ben a harmadik téglagyár és két, művirágot gyártó üzem. Ebben az időben nyitlak meg a kisebb bútorgyártó, asztalos és fémmegmunkáló üzemek, köztük egy kis öntöde. Az iparban csupán 2000 embert foglalkoztattak, a lakosság zöme továbbra is a szőlészetből élt.

Beregszász a korai középkortól kezdve iskolavárosként működött. 1884-ben az algimnáziumot állami polgári fiúiskolává nyilvánították, amely 1890-ig működött. Ezután reáliskolává alakították át, 1895-ben pedig gimnáziummá szervezték. A gimnázium 1902-ben költözött be a modern kétemeletes, mai napig fennálló Vérke-parti épületbe.

A kereskedelemben a zsidóké volt a vezető szerep. 1908-ban a városban 4 bank, takarékpénztár és hitelegyesület működött 224 566 korona alaptőkével. Betelepítettek néhány bolgár családot is, akik paradicsom, paprika és dohány termesztésével foglalkoztak.

Az első világháború és az azt követő trianoni békediktátum nagy csapást jelentett a városnak. Az új határok lerombolták a korábban virágzó gazdasági kapcsolatokat. Mivel Beregszász távol esett a főutaktól és nem rendelkezett megfelelő nyersanyagbázissal, nem tudott versenyben maradni. Kis vidéki várossá vált, olyanná, mint amilyen ma is.

A csehszlovák korszakban Beregszász volt az egyetlen olyan magyarlakta város, amely az erőszakos asszimilálás ellenére is megtudta tartani törvényhatósági (ez a magyarság 20 %-on felüli arányát jelentette) státuszát. Beregszász ekkor kapta a ma is használatos, azelőtt soha nem ismert Berehovo nevet.

A 20-as évek elején a csehszlovák tanügyi hatóságok a beregszászi 2. számú elemi iskolába (ma a Kossuth Lajos Középiskola) nevezték ki Czabán Samu (1878–1942) néptanítót. Czabán Samu nemcsak tanított itt, hanem történelmi előadásokat tartott a gyári munkásoknak, gyermekkorust szervezett, olvasókönyvet szerkesztett, Samu bácsi néven megindította a Jó Barátom Kiskönyvtárát, ő szerkesztette 1927 és 1929 között a Jó Barátom című illusztrált gyermeklapot és 1934-ben megindította vejével együtt az Új Korszak című pedagógiai lapot.

1930-ban Balogh Edgár „sarlósai” jártak Beregszászban is. A *„Tíz nap Szegényországban”* című beszámolóban a városról többek között így írt: *„Idegen Beregszász. Pihenőnek szántuk vándorlás közben, de nem adott nyugalmat. Csak négy napot töltöttünk kint a szegények kenyérfrontján, és máris szűk, érthetetlen és kibírhatatlan volt számunkra a hinterland. Valami nagy nemzetközi cirkusz foglalkoztatta éppen a kedélyeket. Elefántok és arabok hozták javában az egzotikumot a beregszászi polgárnak, aki européer, mert a korzó, a kávéház és a fényreklám itt már Európát jelent... Untat ez az egész giccses világhorizont. Féltreolom a lapokat a márványszotalon, és egészen egyszerűen beszélgetni kezdek társaimmal arról a nagydobronyi beteg gyerekről, aki kidőlt a csépléskor, mert túl nehéz zsákot emelt. Szól a zene, a rádió, sűrű-forog ez a kis Potemkin-Európa körülöttünk. Ha kérdeznak, nem érdekes az, amit mondunk. Közismert vidéki napi híranyag, a társadalmi dinamika mélyen fekvő erővonalait itt nem látja senki.”*

A város az első bécsi döntés értelmében 1938. november 2-án került vissza Magyarországhoz. 1944. október 28-án a szovjet hadsereg csapatai foglalták el. Miután Kárpátalját Zakarpatszka oblaszty néven az USZSZK-hoz csatolták, Beregszász Berehovo néven járási központ lett. A szocializmus korszaka idején nyerte el mai arculatát. Fokozatosan betagozódott a Szovjetunió iparágazataiba. Mivel – mint azt már korábban is említettük –, nem volt elegendő „saját” nyersanyaga, elsősorban a feldolgozóipar és az élelmiszeripar fejlődött, messze földön híres lett a bútorgyártásról és szőlészetről. Emellett nagy sikereket ért el a diagnosztikai és garázsberendezéseket gyártó kísérleti üzem, a finommechanikai üzem, a rádiógyár, a ruhagyár, a majolikaüzem, a konzervgyár. Azonban a téglagyártás továbbra is megtartotta vezető pozícióját. Beregszászban helyezték el a Kárpátaljai Geológiai Expedíció központját is. Az itt dolgozók számára egy egész lakótelepet alakítottak ki. A szőlészetben jelentős eredményeket ért el a Beregszászi Szovhozüzem, amelynek borai több országos és nemzetközi versenyen dobogós helyezéseket kaptak. A városban a 70-es években 23 iparvállalat működött, amelyekben több mint 13 ezer munkást foglalkoztattak.

Több új objektum is épült a szocializmus éveiben. Így az egykori zsinagógát 1976-ban művelődési házzá alakították át. A Druzsba (Barátság) szálló földszinti részén honismereti múzeumot alakítottak ki, amely a vidék múltját és jelenét mutatta be (a Beregvidéki Múzeum jelenleg az egykori Grófudvarban működik).

Beregszászban 1990-ben népszavazást tartottak a város történelmi neve visszaállítása kérdésében, amelyet a lakosság 84 %-a támogatott, ennek ellenére a parlament nem tűzte napirendre a kérdés megvitatását. 2010-ben az önkormányzati választásokkal párhuzamosan ismét népszavazást tartottak a város történelmi nevének visszaállításáról. Sajnos a politikai intrikáktól sem mentes kampány eredményeként az igennel szavazók száma nem érte el a szavazáson részt vevők 50 százalékát.

Az 1991. december 1-i népszavazáson Ukrajna függetlensége mellett Beregszász és a járás lakossága Kárpátalja különleges önkormányzati státusza és a Beregszászi Magyar Autonóm Körzet

kialakítása mellett tette le voksát, de ezekben a kérdésekben sem történt előrelépés.

Beregszász ma fejlődő megyei jogú város. 3 magyar tannyelvű közép- és három magyar tannyelvű általános iskola, a Beregszászi Bethlen Gábor Magyar Gimnázium, valamint a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola nyújt lehetőséget ahhoz, hogy a többségében magyarok lakta városban anyanyelvükön tanuljanak a fiatalok. Itt van a Kárpátaljai Református Egyház központja, a püspöki hivatal is. A Kárpátaljai Megyei Magyar Drámai Színház (korábban Illyés Gyula Magyar Nemzeti Színház) társulata számos nemzetközi fesztiválon öregbítette a város hírnevét.

A helység történelmi múltját több mint hatvan különböző emléktábla és 6 köztéri szobor idézi. Az utcák többsége visszanyerte egykori elnevezését.

Beregszász utcái és terei

II. Rákóczi Ferenc tér

A tér századunk elején alakult ki, korábban településünk történelmi városmagja volt. A XVII. század végéig a Domonkos-rendi kolostor és a katolikus templom telkeinek részét képezte. A településnek ezt a részét két méter magas, lőrészekkel ellátott kőfallal vették körül, amelyet 1657-ben Lubomirsky herceg lengyel csapatai romboltak le. A falmaradványokat 1680-ban Radics András munkácsi várkapitány katonáinak Beregszászra való támadása után bontották le.

A XVII. század végétől a XIX. század közepéig Vásártér volt a terület közismert neve. Az évente megrendezett vásárokra Magyarország más vidékeiről is ide érkezett kalmárok. 1824-ben Beregszász városa jogot kapott arra, hogy 6 országos és 6 helyi vásárt tartson a nagy egyházi ünnepek idején.

A város áruforgalma igen megnőtt, így például 1828-ban a kereskedők 1267, 1831-ben pedig már 1356 forintot fizettek be illeték gyanánt a városi pénztárba. A beregszászi vásárokon évente 150—200 ezer forint értékű árut adtak el.

1703. május 22-én a téren bontotta ki II. Rákóczi Ferenc zászlaját a Tarpán született Esze Tamás. A zászlóra az alábbi felirat volt hímelve: Cum Deo pro Patria et Libertate! (Istennel a Hazáért és a Szabadságért!). A felkelők arra szólították fel az egybegyűlteket, hogy lépjenek be a kurucok közé. Ezt az eseményt örökítették meg a posta (épült a XX. század elején Méhes Samu városi főépítész tervei alapján) kétszintes épületének homlokzatán elhelyezett emléktáblával.

A Rákóczi-szabadságharc leverését követően, 1711-ben a bécsi császári udvar megfosztotta Beregszászt a szabad királyi várost megillető jogoktól (1869-ig). Ez megmutatkozott a város arculatán is. A Vásártér mellett lévő Szent Kereszt templomát csak 1846-ban hozták teljesen rendbe.

A téren, amely a múlt század 70-es éveiben kapta jelenlegi nevét, 1826-ban épült fel az Úri Kaszinó, amely a helyi kulturális élet központja

lett. Számos irodalmi estet tartottak itt. Az egyik ilyen rendezvénynek Móricz Zsigmond volt a vendége. Az 1880. március 18-i pusztító tűzvész nem kímélte a Kaszinó épületét sem, amely teljesen leégett. Helyén a XIX. század végén Beszenszky Gyula ismert építész tervei alapján épült fel szecessziós stílusban a Kaszinó új épülete (ma az Arany Páva étterem és szálloda található itt). Ebben az időben következtek ki a város utcáit, így e teret is. Megjelentek az első utcai lámpák.

A cseh hatóságok 1930–1933-ban egy háromszintes lakóházat építettek itt. Az építéssel párhuzamosan a ház előtt virágágyásokat alakítottak ki, japáncseresznyefákat (szakurákat) ültettek. Sajnos, ezek közül az egzotikus fák közül néhány éve több elpusztult. Ám a város e festői része így is gyönyörű.

1939-ben országjáró körútra indították Szent István király Szent Jobbját. Az ereklye eljutott Beregszászra is. A Szent Jobbot szállító aranyvonat 1939. május 14-én délután érkezett a beregszászi vasútállomásra, ahol több ezer ember fogadta. A körmenet a Szent Jobbal az élén végighaladt a város központján, majd a Rákóczi-terre érkezett, ahol a hűvös, esős időjárás ellenére több ezer fős tömeg fogadta.

Annak emlékére, hogy 1847 júliusában városunkban járt Petőfi Sándor, 1991. március 15-én a téren leleplezték a költő bronz-szobrát.

1945-ben a teret Vorosilov marsallról nevezték el, a templommal szemben fekvő parkban pedig Sztálinnak állítottak emlékművet, amelyet 1961-ben bontottak le. 1957-ben az Októberi Forradalom 40. évfordulója névre keresztelték a teret. Történelmi nevét 1990-ben kapta vissza.

Hősök tere

A Hősök tere, Beregszász legfontosabb csomópontja, azt követően alakult ki, hogy 1853-ban felépült a Vértől átívelő köhíd.

A XVII. század végén felépült itt az Oroszlán vendégfogadó. Itt szállt meg 1800. augusztus 20–23-án Kazinczy Ferenc, akit őrizet mellett fogva tartásának helyére, Munkács várába vittek. Kazinczy városunkban való tartózkodásának emlékére az épület falán emléktáblát helyeztek el. A fogadó vendégei között ott volt Petőfi Sándor is, aki 1847. július 13-14-én járt városunkban (Petőfi Sándor terrakotta

emléktáblája volt az első magyar nyelvű köztéri emlékmű – Horváth Anna szobrász és Ortutay Zsuzsa keramikus munkája). Itt működik a Kárpátaljai Magyar Megyei Drámai Színház (Illyés Gyula Magyar Nemzeti Színház).

A mai Hősök tere a XIX. század második felében vált a város fő piacterévé, amikor a Kossuth téren (ez volt akkor a neve) két egyforma kereskedelmi épület épült fel. Ezek az 1960-as években végrehajtott rekonstrukciót követően nyerték el mai formájukat (az egykori Jubileumi és az Arany Kalász Áruház).

A XX. század elején egy szép, háromszintes lakóház épült itt Méhes Samu tervei alapján, amelynek földszintjén üzletek kaptak helyet.

1942. május 31-én a főtéren avatták fel a város első világháborús emlékművét az országzászlót tartó obeliszkkal együtt. Költségeit közadakozásból fedezték. Az emlékművet Varga Ferenc budapesti szobrászművész tervezte, kivitelezését Kozma András, Csanádi György és Vignai Róbert építészek vállalták. Az emlékművet szürke gránitból emelték, két egyenként 3-3 boltíves részből állt, minden oszlopába egy-egy követ illesztettek Bereg vármegye történelmi váraiból, templomaiból. Sajnos az emlékmű nem állhatott sokáig, lebontották és köveiből 1945 júniusában obeliszket emeltek itt a 138. sz. lövészadosztály elesett harcosainak, amely köré parkot telepítettek. Azóta viseli a tér a Hősök tere nevet.

1973-ban földmunkálatok végzésekor 1,5 méter mélyen tömegsírokra bukkantak. A szakemberek szerint 1657-ben temették ide az embereket, amikor Lubomirsky herceg csapatai kirabolták és felgyújtották Beregszászt.

Illyés Gyula sétány

A múlt században Kálvin tér volt a neve. A Kálvin tér (Illyés Gyula sétány) és a Bocskai (B. Hmelnickij) út sarkán a század elején állt a Hungária Szálloda (a cseh korszakban Szlávia) kétszintes épülete. A földszinten üzletek és egy étterem kapott helyet. A bérleti díjjal a református egyházközség rendelkezett. 1945-ben az épület új gazdára talált a fogyasztási szövetkezet személyében, amely megtagadta a bérleti díj fizetését. Egy év múlva a járási szakorvosi rendelő kapott itt helyet. A református egyház visszakapta az épület tulajdonjogát, egy

ideig a Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola működött is. Jelenleg ismét az egyház használatában van az épület.

A Hungária Szálloda belső udvarában, egy földszintes épületben működött a református nyomda és a parókia. Az 1918-as tűzvész után a parókia helyén épült fel a Cseh Légiók Bankja kirendeltségének épülete. A szerződés értelmében az építtető Kont Manó téglagyártulajdonos 25 évre szóló bérleti jogot kapott.

Az épületben működik a „Zsemcsug” (Igazygöngy) ékszerüzlet.

A sétány mai nevét 1989-ben kapta, amikor a Hősök terén felavatták Illyés Gyula mellszobrát. Az új utcanévtáblát Illyés Gyula özvegye leplezte le.

Kossuth tér

Beregszásznak a Vérke jobb-partján lévő része a XVIII. században a város református gyülekezetének köszönhetően fejlődött. A reformáció különösen a Tiszántúlon terjedt el, egyik fő központja Beregszász volt. Már 1548-ban Radán Balázs mint esperes működött itt, aki 1552-ben a hívek által elfoglalt katolikus templomban szenvedett vértanúhalált. Utána Kálmáncsehi Sánta Márton szolgált esperesként. 1552. december 1-jén ülést tartott itt a református zsinat. Bocskai István, Bethlen Gábor, Rákóczi György erdélyi fejedelmek, majd Thököly Imre is bőkezűen támogatták az egyházat.

Az ellenreformáció alatt a gyülekezetet sok megpróbáltatás érte. Templomát elvették, helyette 1715-ben építették az első fatemplom-imaházat. 1750-ben megengedték, hogy a protestáns hitközség harangot használhasson. 1775-ben az imaházat megnagyobbították és torony is épült hozzá. 1813-ban kezdték el építeni a körtornyot és a templomot. Ez volt a tulajdonképpeni mostani templom. 1897-ben a régi templomot és tornyot renoválták. 1918. május 2-án a cseh megszálló katonaság hanyagsága miatt a templom leégett. Egyedül az Urasztalát sikerült kimenteni. A templomot vesztett gyülekezet az Beregszászi Állami Főgimnázium tornacsarnokában talált menedéket. Itt tartották az istentiszteleteket és 1920-ban itt iktatták be Szutor Jenő lelkipásztort. 1922 tavaszán ismét tető alá juttatták a romokat. Az elhamvadt orgonát a jägerdorfi Rieger cég pótolta. Egry Ferenc 1921-ben új harangokat öntött. A hivatalos felszentelés 1929-ben történt.

A templom falán három emléktábla található: Geleji Katona István Beregszászból elszármazott erdélyi püspök és Radán Balázs, a beregi reformáció atyja, illetve a magyar honfoglalás 1100. évfordulójának emléket állító. A templom a két karzattal 1100 férőhelyes.

Az anyakönyveket 1736-tól vezetik. Az egyházközség 1887-ig felekezeti iskolát tartott fenn. A beregszászi gyülekezet jelenleg 4500 lelket számlál, az egyháztagok száma 1650 fő.

A beregszászi református egyházközségben napjainkig a következő lelkészek szolgáltak: Radán Balázs, Kálmáncsehi Sánta Márton, Gyarmati Miklós (1590), Szerdahelyi István (1606), Tejfalvi Csiba Márton, Kolosi Dániel, Szikszai Pál, Szintai István, Gyöngyösi Sámuel (1713), Szőlódi András, Polgári..., Ráckevi..., Tunyogi..., Bagaméri Sámuel (1735–1742), Nánási István (1742–1744), Kondor Boldizsár (1744–1787), Vekerdi Nagy Mihály (1787–1792), Kölmei János (1792–1796), Szabó Péter (1796–1807), Janka József (1836–1850), Orbán József (1850–1852), Békási Sándor (1852–1876), Kallós Tivadar (1876–1919), Szutor Jenő (1920–1951), Illyés István (1951–1965), Forgon Pál (1965–1994), Szabó Béla 1994-től.

A beregszászi református egyházközségnek három énekkara van: az 1831-ben alakult Dalárda, az ifjúsági énekkara és gyermekkórusa (1995-ben alakultak).

A múlt század végén a tér neve Verbőczy tér volt. Felépült itt egy kereskedőház (jelenleg a ruhayár van itt) és több lakóház, amelyek földszintjén üzletek kaptak helyet. Amikor pedig a város több állami hivatal székhelye is lett, egész sor monumentális épülettel lett gazdagabb a tér. Az 1908–1909-es években épült Jablonszky Ferenc tervei alapján Kopasz István és Kopasz Ferenc építőmesterek vezetésével a törvényszék épülete (itt működik a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola), az 1909–1910-es években pedig a Royal Szálloda.

1929-ben a királyi törvényszék és a Grand Szálló (Royal) között építették fel a református egyházközség kétszintes parókiáját.

1945-ben a tér a Felszabadulás tere nevet kapta. Lenin születésének 100. évfordulójára állították fel a téren a proletariátus vezérének bronzszobrát (természetesen közpénzből). A szobrot 1991-ben távolították el a városi tanács határozata alapján. Mai nevét a tér

1993-ban kapta. Erre emlékeztet a volt királyi törvényszék épületének homlokzatán elhelyezett Kossuth-dombormű és -emléktábla.

A Kossuth-tér egyik kiemelkedő műemléke volt a beregszászi nagyzsinagóga. Kárpátalján az első zsinagóga Munkácson jött létre a XVIII. század végén. Nemsokára felépült a zsinagóga Beregszászban is. Sajnos felavatásának pontos dátumáról a megyei levéltárban eddig nem sikerült hiteles adatokat találni.

A zsinagóga középső négy oszloppal díszített rizalitjával, félköríves timpanonjával, díszes bejáratával, színes ólomüveggel berakott ablakaival városunk egyik legszebb épülete volt. A zsinagóga eredetileg 4 helyiségből állt: a főhomlokzat mögötti zsinagóga térből és a hátsó homlokzatnál lévő három (a középső férfi, a két oldalsó női) előcsarnokból. A bejáratok a hátsó homlokzaton voltak. A két szélső előcsarnokból lépcsőn a zsinagóga tér női karzatára lehetett feljutni. A középső előcsarnok közvetlenül a zsinagóga térbe nyílt.

A második világháború éveiben Hirsch Salamon volt a zsinagóga főrabbi, aki jeles hitszónok, egyértelműen magyar érzelmű ember hírében állt és megérdemelt tiszteletnek örvendett a városban.

Az 1944-ben elfogadott 6 163. számú belügyminiszteri rendelet értelmében Beregszászban is gettókba gyűjtötték a zsidókat, az egyiket a Vári téglagyárban, a másikat a Weisz-tanyán rendezték be. Körülbelül 10 ezer zsidót gyűjtöttek itt össze Beregszászból, Beregvégárdóból, Beregkövesdről, Beregsurányból, Bilkéről, Dolháról, Haranglábról, Makkosjánosiból, Tarpáról, Vásárosnaményből. 1944. május 16. és 29. között négy transzportban deportálták őket, túlnyomórészt Auschwitzba, ahonnan sajnos nagyon kevesen kerültek vissza 1945-ben. A holokauszt áldozata lett Hirsch Salamon főrabbi is.

1945-ben ennek következtében jelentősen megcsappant a beregszászi zsidó hitközösség létszáma. Hiszen sokan a hazatértek közül is rövidesen elhagyták szülővárosukat.

A központban álló nagyzsinagógát a szovjet hatóságok kereskedelmi raktárnak rendezték be, épületét teljesen tönkretették. Hasonló sorsra jutott a Zrínyi utcai kishazinagóga is, amelyben egy katonai alakulat lőszerraktára volt.

A málladozó vakolatú, egyre kopottabb és elhanyagoltabb barna színű nagyzsínagóga hovatovább egyre kevésbé válhatott a város központjának díszére. Lebontása kegyeleti okokból természetesen szóba sem jöhetett, tatarozására, rendbe hozására pedig a kis létszámú zsidó hitközösségnek nem volt elegendő anyagi eszköze, külföldi támogatásra pedig abban az időben természetesen még nem számíthattak. Így született aztán a hatvanas évek elején a döntés arról, hogy az egykori nagyzsínagógát kultúrházzá kell átépíteni. Az építkezés kezdete tehát még a Hruscsov-korszakba nyúlik vissza, pénzszüke miatt azonban hamarosan elakadtak a munkálatok, az épület köré emelt állványok még jobban elcsúfították a város központját. Csak 1965-ben láttak hozzá ismét az építkezéshez, többszöri halasztás után végül is 1969. július 7-én nyitották meg az épületet.

Később kiderült, hogy az illetékes hatóságok bizony elsiették a dolgot, még legalább egy évre lett volna szükség ahhoz, hogy az épületen belül minden munkát megfelelő módon elvégezzenek. A sietség később megbosszulta magát, a kultúrház fűtése nem felelt meg még a legelemibb követelményeknek sem, nem működött megfelelően a szellőztető rendszer, emiatt télen hideg, nyáron tűrhetetlen hőség volt a termekben, a tűzrendészeti szabályok megszegése miatt több esetben kisebb-nagyobb időre be kellett zárni az intézményt. A kultúrház, ma városi kulturális és szabadidő központként működik.

A rendszerváltás után márványtáblát avattak a kultúrház falán az 1944-ben elhurcolt zsidó mártírok emlékére. Héber, ukrán és magyar nyelven megfogalmazott szövege a következő:

A Beregszászból és Bereg megyéből

1944-ben elhurcolt és a fasiszták

gázkamráiban mártírhalt

zsidó áldozatok emlékére.

Az egykori, jelen formájában teljesen átépített nagyzsínagóga közelében áll az 1912-ben épült rituális fürdő szecessziós stílusú épülete. Emeleti részének attikával záródó középső része konzolokra támaszkodik és rizalitként ugrik ki homlokzatának síkjából. Az épületet nyeregtető, középen kimagasodó manzárd fedi. Bejárata, ablakai félkörív záródásúak, felettük mindkét emeleten hullámvonalas

vakolatdíszítésekkel. Széles, hangsúlyos párkánya különlegesen szép hangulatot kölcsönöz az épületnek.

A 80-as évek elején restaurálták az épületet, gondosan megőrizve annak jellegét, stílusát. Egy ideig a városi közfürdőnek, majd sportklubnak adott otthont, jelenleg különböző üzletek, bankok foglalják el helyiségeit.

Széchenyi utca

1872 októberében rendkívüli eseményre került sor Beregszászban: a vasútállomásról először gördült ki a Beregszász–Csap–Budapest útvonalon közlekedő személyvonat. Amikor 1884-ben felépült a vasútállomás épülete, a város vezetői úgy döntöttek, hogy az ide nyúló Andrássy (jelenleg Széchenyi) utcát meghosszabbítják, hogy az állomást összekössék a városközponttal.

A vasút révén kapcsolódik Beregszászhoz Dsida Jenő is. A férje frontra vezénylésekor az édesanya magára maradt gyermekeivel. A nagyapa a beregszászi vasútállomás főnöke volt, ide, ebbe a városba költözött hát Budapestről a fiatalasszony a hétéves Jenővel és hároméves öccsével, Aladárral. Szüleinél talált oltalomra a háborús megpróbáltatások idején, s kapott segítséget fiai neveléséhez. A Beregszászi Magyar Gimnázium története című könyvben Az iskola növendékei fejezetben az 1917/1918-as tanévre beiratkozott I/B osztályosok névsorában Binder Jenő néven találjuk a majdani költőt. Beregszászban eltöltött diákévei meghatározó szerepet játszottak életében, itt írta első verseit.

Dsida Jenő nem felejtette el beregszászi gyermek- és diákéveit, amelyekre árnyékot vetett az első világháború. Súlyos tragédiaként élte meg Trianont, a Felvidék és Erdély elszakítását az anyaországtól. Fájdalmát távoli képzettársításokkal átszőtt versekben fejezte ki. E versek közé tartozik az Előre való beszéd is, amely az Angyalok citeráján című, halála után kiadott kötetben jelent meg. A hűsz versszakos elbeszélő költemény a boldog, „muskotály-ízű” gyermekkor világát rajzolja meg, amelyet „megölt a fagy, kiölt a hév” s „a tündérszínpad pillangó-raja le hull.” Mégis:

Ha sejtjük, hogy nincs messze már a Rév,
mely zöld homályba ringat, jó a máról

levenni gondjainkat s hajdani
tisztább vizek felé pillantani” – írja.

Ezek a „tisztább vizek” a hajdani kisváros képeiben jelennek meg még akkor is, ha az a világ olyan, ahol „ember nem nyughatik,/ lángol a föld kelettől nyugatig.” Háborús időket éltek. A költő ezt így idézi meg:

„Magunk maradtunk, gyöngé, árva három,
Kiket az útból bárki félre dob.
Öcsém kétéves, én a hatot járom
És aki „hármunk közt a legnagyobb”
Anyuska is legfőljebb huszonhárom.
„Ha néhány hétnél továbbtartana,
Gyertek le hozzánk!” – írja nagymama.

De hol volt ez a „hozzánk”? A versből kiderül.

„Kis felvidéki város, vén Beregszász,
gazos Fürdőkert, sáros Vérke-part,
agg csöndedből ma is felém remeg száz
félálom-émlék, ködlepett, zavart –
kanyaró, vörheny, zegzugos öreg ház,
matrózruhám, melyet mamuska varrt,
iskolaudvar, felzsibongó hajsza,
nagyapám szúrós, pedrettvégű bajsza.”

A XIX. század végén olyan épületeket emeltek itt, amelyek nemcsak ennek az utcának, hanem az egész városnak az ékességévé váltak. Elsősorban az Alföldi Bank (Kubovics-palota) és a Méhes-palota épületére gondolunk.

A vasúttal hozható összefüggésbe a kereskedelem és az ipar gyors fejlődése is. A város fontos szerepet töltött be az Osztrák-Magyar Monarchia áruforgalmának lebonyolításában. A sok kereskedelmi közvetítő, ügynök, vállalkozó és vendég befogadására már nem volt

alkalmas az Oroszlán Szálló, ezért a XX. század elején felépült a pompás Donath Szálló (a jelenlegi rendőrség épülete) és a Royal Szálló.

A Széchenyi utca 59B. szám alatti Európa-Magyar Házban működik a Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet.

Sevcsenko utca

1925-ben, amikor Beregszászban a görög katolikus templom épült, elkezdődött az Árok utca beépítése is. Az 1839-es népszámlálás szerint Beregszászban 234 görög katolikus, 1939 református, 825 római katolikus és 263 zsidó polgár élt. Amikor a múlt század végén felújították a görög katolikus templomot, Pécsi István megírta teljes történetét, majd e dokumentumot egy vasládába helyezték, amelyet befalaztak a templom épületébe. Lehoczky Tivadar szerint e templomot egy korábbi, talán 1772-ben emelt épület helyén építették. A XX. század elején a mostani Sevcsenko utcát Attila utcának nevezték. Az Attila utca és az Esze Tamás utca kereszteződésébe 1904-ben Tvarasko Mihály tervei alapján építették fel a Pénzügyigazgatóság épületét (jelenleg Beregszászi 5. Sz. Középiskola). Ebben az utcában élt Linner Bertalan sebészprofesszor, aki több mint 40 ezer műtétet végzett. A kiemelkedő orvosnak a ház (Sevcsenko u. 13. sz.) homlokzatán elhelyezett tábla állít emléket. A cseh korszakban (1919–1938) az Orosz utca nevet kapta. A 20-as években épült a 9. számú ház, amelyben hosszú időn át élt Benda Kálmán, az árvízmentesítő bizottság elnöke. Vezetésével hatalmas munkákat végeztek a Vérke rendezése terén. A ház homlokzatán 1991-ben leplezték le emléktábláját. Mai nevét az utca 1945-ben kapta. A nagy Kobzos emlékét idézi az 5. sz. középiskola homlokzatán elhelyezett emléktábla (Horváth Anna alkotása), amelyet a Proszvita Társaság járási szervezete készíttetett a költő születése 175. évfordulójára.

Munkácsi út

A Munkácsról a városközpontba vezető út egyik legszebb épülete az egykori Vármegyeháza. Elődje az 1880. március 18-án kitört tűzvészben égett porig. A kormány hosszúlejárátú kölcsönrel támogatta a várost az újjáépítésében. A munkát a megyegyűlés által választott

bizottság koordinálta a főispán vezetésével. Az építkezés befejezésének dátuma egyelőre ismeretlen, feltételezhetjük, hogy a munka közel 10 évig tartott.

A beregszászi vármegyeháza igen érdekes, ugyanakkor egyszerű homlokzatú épület. Az emeleti részen kilenc monumentális oszlop emeli ki a központi részt. Maga az épület két szárnyból áll, amelyek az udvarba nyúlnak. A tágas bejárat és a széles lépcsők teszik harmonikussá a klasszicista stílusú épületet. A faburkolatú, galériás nagyteremben mutatta be a nagyközönségnek Lehoczky Tivadar Beregvármegye monographiája című háromkötetes munkáját. Az épület homlokzatán megtalálható vidékünk polihisztorának emléktáblája. Ugyancsak a nagyteremben ülésezett 1919. március 11. és április 26. között a beregszászi tanács és direktórium. Az épületben jelenleg a Beregszászi Egészségügyi Koledzs és a járás számos közintézménye működik.

A Munkácsi úton haladva, a Vérkén túl fekszik (ma összenőve a várossal) Beregszászvégárdó. A település neve is mutatja alapítóinak foglalkozását, akik ardók (erdőóvók) voltak, s mint ilyenek a királyi erdőispánság (silva Bereg) szélén telepedtek le. A település története szorosan összekapcsolódik a szomszédos Beregszásszal, illetve a mellette elhaladó országgúttal. Már egy 1364-ben kelt ardói határjárási okmány megemlékezik a település életét meghatározó nagyról („via magna”).

A XV. században a Korjatovics család, majd Brankovics György szerb despota, a XVI. században pedig a Dobók birtokolták. Bereg vármegye több alkalommal is itt tartotta gyűléseit. 1566-ban Ardó is elpusztult a tatár betörések következtében: az 1567-es dicalis összeírás szerint „28 telek elpusztult, s a kevés nép, ami megmaradt, még évek múlva is gunyhókban és bujdosva élt”.

A XVIII. században a gróf Csáky család örököseiként a Perényi familia lett Ardó birtokosa. A főútvonaltól balra fekszik a család régi udvarháza, amelyben most klub és étterem működik.

Itt született és egy ideig itt élt Perényi Zsigmond (1783—1849), a szabadságharc vértanúja, a Magyar Tudományos Akadémia igazgatótanácsának tagja. Apja, báró Perényi István Ung vármegye főispánja, a debreceni kerületi tábla elnöke volt. Középiskolai tanulmányait

Nagyszombatban végezte, utána Kassán jogot tanult, majd Pesten és Pozsonyban készült a közéleti pályára, s egy ideig mint földbirtokos, Ugocsában és Beregben fekvő birtokain gazdálkodott.

1808-tól Bereg vármegye főjegyzője, majd 1814-től alispánja, 1825-től 1829-ig első alispánja. 1830-tól tanácsos a magyar királyi helytartóságnál: a katonaság ellátásával foglalkozó tartományi bizottság aligazgatói feladatait végezte. A kolerajárvány idején a Felvidék királyi biztosa, majd a tartományi bizottság alelnöke. E munkáját egészségi okokból 1834-ben felcserélve közbíró lett a hétszemélyes ítélőtáblánál, ezért Árdóról Pestre költözött. (Közbíróként Wesselényi és Kossuth hűtlenségi perében egyedül állt ki az enyhébb büntetés mellett.) Közben 1835. szeptember 11-én a Magyar Tudományos Akadémia igazgatótanácsának tagjává is megválasztották, és 1835-től 1849-ig Ugocsa vármegye főispánjaként irányította a megye életét. 1848 előtt e tisztségéből Apponyi György udvari főkancellár rövid időre eltávolította, mert Perényi a vármegyékre erőszakolt adminisztrátori rendszer bevezetését nem támogatta. Vármegyei, közbírói és tudományos tevékenysége mellett 1808-tól haláláig az országgyűlések igen aktív résztvevője.

Még 25 éves sem volt, amikor 1808-ban Ung vármegye országgyűlési követévé választották. Az 1811–1812-es és az 1825–1827-es országgyűlésen követként Bereg megyét képviselte. 1825-től az ellenzék egyik vezére. A rendszeres munkálatok szerkesztésére kiküldött országos bizottság tagjaként is tevékenykedett.

Az 1832–1836-os országgyűlésen születési jogon került a főrendiházba, de főispánként is megillette a főrendiházi tagság. A felsőtábla szabadelvű kisebbségének tagjaként az örökválság és a hűbéri viszonyok eltörléséért, a társadalmi reformokért, a közteherviselés rendezéséért harcolt ezen és az 1839–1840. évi országgyűlésen. Támogatta a Lánchíd építését és fellépett a szőlásszabadság védelmében.

Az 1843–1844. és 1847–1848. évi országgyűlésen is nagy aktivitás jellemezte. 1847-ben részt vett az Ellenzéki nyilatkozat előkészítő munkálataiban. Perényi főrendiházi tagja volt annak a küldöttségnek, amely az 1848. március 3-án elfogadott képviselőházi feliratot vitte Bécsbe, a királyhoz. Az Ellenzéki Kör az első felelős magyar

kormányba igazságügy-miniszternek javasolta, Batthyány Lajos pedig a király személye körüli miniszterséget ajánlotta fel (később Kossuth és Szemere is különböző tárcákat), amit Perényi nem fogadott el. 1848 májusában és júniusában a magyar kormányt képviselte az erdélyi országgyűlésen. 1848–1849-ben a főrendiház örökös tagjaként, 1848. június 25-től a főrendi-, illetve felsőház alelnökeként az országgyűlés egyik legtevékenyebb szereplője. Több felsőházi bizottságba beválasztották: tagja volt a választfelirati bizottságnak, az elemi oktatási bizottságnak. Az 1848. augusztus 29-én és szeptember 16-án választott Ausztriába irányuló tárgyalóküldöttségben is részt vállalt. 1848. szeptember 25-től 1848. december 7-ig az úrbériségi kármentesítési bizottság elnöki teendőit is ő végezte.

A szeptember végi fordulattól – Mailáth György elnök távollétében – mint alelnök, október végéig gyakorlatilag a felsőház elnöki funkcióját is ellátta. 1848. október 3-tól 1849. április 19-ig a Honvédelmi Bizottmánynak is áldozatkész tagja. 1848. október 9-én a Récsey Ádám ügyében döntő 36 tagú bíróságban is helyet kapott.

A törvényhozást Kossuth híveként 1849 elején Debrecenbe is követte. Mailáth György addigi elnök visszavonulása után másodelnökként ténylegesen Perényi az elnök. A felsőház 1849. március 12-től újra ülésezett, s Debrecenben az ő vezetésével 22 ülést tartott. 1849. április 15-ig jelölte ki a végső határidőt a távol levő főpapok, mágnsok megjelenésére (azonban csak 35–40 embert sikerült összeverbuálni).

Április 14-én aláírta a Habsburg-ház trónfosztását és a magyar nemzet függetlenségét deklaráló Függetlenségi Nyilatkozatot, amiért később életével fizetett.

Kossuth mint kormányzó elnök 1849. május 29-től a Hétszemélyes Törvényszék elnökévé nevezte ki, s e tiszttét Perényi 1849. augusztus 11-ig viselte. A felsőház utolsó, 62. ülését Perényi elnöklétével Debrecenben tartotta, 1849. május 31-én. Ezt követően az országgyűlés ismét Pestre költözött, ahol csak a képviselőház ülésezett (július 1-jén zárt ülés, július 2-án nyilvános ülés). A rövid idő alatt a felsőház nem tudott elegendő tagot összehívni, s hamarosan az országgyűlés továbbmenekült Szegedre. Itt Perényi július 21-re még összehívta a felsőház ülését, de erre valószínűleg nem került sor (az ülés megtartásáról nincsen tudomásunk).

Az viszont bizonyított, hogy Perényi Zsigmond július végéig az országgyűléssel Szegeden tartózkodott, s addig a felsőház ülésen kívüli elnöki teendőit is teljesítette. A végsőkig kitartva az országgyűléssel és kormánnyal ő is Aradra menekült: a képviselőház itt egyetlen ülést tartott (1849. augusztus 11-én). A felsőház aradi működéséről nincsenek adataink.

A szabadságharc bukásakor Perényi nem akart külföldre menekülni. A világozi fegyverletétel éjszakáján a Bohus-kastélyban volt ő is elszállásolva, ahonnan rábeszélésre ugyan megkísérelte a menekülést, de hamarosan visszatért a kastélyba, és emelt fővel várta az ellenséget. Herceg Lobkowitz osztrák őrnagy itt ejtette fogságba augusztus 15-én, majd a pesti Új-épületben tartotta fogva a felsőház elnökét, akit a császári és királyi haditörvényszék elé állított. Perényi a Függetlenségi Nyilatkozat aláírását elismerte, megbánást viszont nem mutatott. Kötél általi halálra és teljes vagyonelkobzásra ítélték. 1849. október 24-én végezték ki. Az 1849-es felsőház első emberét a szabadságharc mártíriaként a régi józsefvárosi temetőben helyezték örök nyugalomra.

A mártír főúr emlékét egy domborműves emléktábla őrzi a kastély falán, amelyet dédunokája avatott fel.

Ugyancsak itt tevékenykedett haláláig a bárói levéltárát rendezgetve Beregszászi Nagy Pál (1750 körül – 1828) nyelvtudós, aki lemondva a sárospataki iskola katedrájáról egy ideig nagymuzsalyi birtokán művelte saját kezével szőlejét, mígnem levéltárosként kedvenc tanulmányainak, a nyelvészetnek szentelhette életét. Szelíd, magabavonuló, szótlan természetű ember volt. Egyik munkája „pennaháborút” robbantott ki közte és Kazinczy Ferenc közt. Kazinczyt a nyelvrontás vádjával illette. A hazai nyelvről több értekezése jelent meg a Tudományos Gyűjteményben, a Felső-Magyarországi Minervában és az Élet és Literatura hasábjain.

A beregszászvégardói temetőbe helyezték örök nyugalomra, de sírja ma már jeltelen. Emlékét az udvarház előtt felállított kopjafa őrzi.

A szabadságharc bukása után Perényi Zsigmond beregszászvégardói birtokát és házát Abonyi István munkácsi adórendezési biztos és felügyelő szerezte meg.

Beregszász másik „külvárosa” az azóta vele összeépült Bulcsú. Nevét 1321-ben említette először oklevél Bolchouu, Bulchw néven. A település a Búcsúí nemesek birtoka volt, mely az idők során már két faluból állt: Bulcsú és Nagybulcsú településekből. 1321-ben Búcsúí Miklós leányát Annát említette egy oklevél, aki hitbérét és jegyajándékát férjére a Káta nemzetségből való Jánosra hagyta. 1321-ben említette egy oklevél Bulcsúí Mihály Beke nevű fiát is, aki a szabolcs vármegyei Vörösmart ügyében tanúskodott, és a pápai tizedjegyzék ekkor már említette papját is, aki 1334-ben 7 garas, 1335-ben pedig 4 garas pápai tizedet fizetett.

1327-ben Károly Róbert király Nagyúcsú települést és annak Szent Péterről elnevezett kőtemplomát, mely az örökös nélkül elhalt Búcsúí Mihály fiaié; Miklósé és Jánosé volt, Pál fia Deseu beregi ispánnak adta.

1912-ben Búcsúban született Ilku Pál író és politikus. Innen járt be gyalog a beregszászi gimnáziumba. Első írását a Losoncon megjelenő A Mi Lapunk közölte. 1930-ban pedig diáknaplójával megnyerte az ifjúsági folyóirat irodalmi pályázatát. Balogh Edgárék őt keresték fel, amikor 1930-ban erre jártak.

Először azonban „a pontosan ütő zenélőóra, csillogó ibrikek, finom képtári másolatok és pompás Munkácsy-műnyomatok, polírozott harmónium és az ablakpárkány különböző kaktuszai között” harminc év óta a faluban élő református papot látogatták meg.

„Olvas a bácsi gondosan őrzött régi füzetből. 1333-ban a pápai tizedszedők már említik a községet. A szerzetesek a harangot a Vérékébe süllyesztették. Barmos István nemes katonatiszt háromszor vagdalta össze baltájával a katolikus pap faekéjét. A fatornyot a hívők a Gazosból hömbörgő fákon hömbörgették le a mai paplak udvarára. A mai tyúköli református felekezeti iskola volt. 1750 táján Pogány Józsefné úrnő született Prini Borbála katolikus szlovákokat telepített ide. A katolikus gyerekek is a református levitától nyertek oktatást.”

A pap fantasztikus gyűjteményét mutatta meg a látogatóinak. Szarvasagancsok a falon, a mennyezetről is bonyolult agancscsillár csüngött alá. A pap maga csinálta. A vitrinből ausztráliai korall, szibériai meteorit, antilop szarvas, megkövesült tőkinda, adriai kagylók és különös páfrányok kerültek elő.

Fiatalabb korában a tiszteletes úr egy darab fából hosszú láncot tudott faragni, s megmutatta még tizenöt magafaragta sétatálcáját.

Ezután – míg társai fölkeresték a tanítót – Balogh Edgár Ilku Pali beregszászi reálgimnazista gazdafiút látogatta meg.

„Ilku Palival megpróbáljuk Bulcsú szociográfiai képét összeállítani. Egészen magyar a község, még a kereskedő és a kocsmáros is magyar. A lakosság egyharmada kiscgazda, kétharmada földtelen és részben háztalan zsellérember.”

„Már túl járunk Bulcsún, és betévedünk a temetőbe. Különös látvány. Mintha csupa csónak volna leszúrva egy-egy sír fölé. Hosszú sorokban egymás mögött faragott kálomista fejfák. Állunk a temető szélén, a gyümölcsösben, és csak nézünk. A fejfák törzse fönt hosszú, vízszintes élben végződik, oldalról jól látni, hogy az élben végződő felső rész előre hajlik, mint a csónak orra. A csónak fara mélyen a földbe, a sírban van.

Ady Endre fejfája ez.”

A budapesti Kerepesi úti temetőben először ilyen formájú fejfa jelölte Ady Endre sírját, ezért mondja Balogh Edgár a búcsúi fejfáról, hogy Ady Endre fejfája. Hajdan az északi finn-ugor népeknél volt divatos a csónakorrú fejfa. A halász-csíkász népek a halott fejéhez leszúrták fejfának az elárvult csónakot. Ez a hagyomány őrződött meg a csónakalakú fejfákkal az Ecsedi láp vidékén.

Míg Lőrincz Gyula, Balogh Edgár társa a fejfákat rajzolgatta: „Mi beszélgettünk közben Ilku Palival. Megígérte, hogy a régi jó diákromantika után nem fog többet sóvárogni, mint az egyik múltkori diákpályázatában tette, hanem realisan megállapítja maga körül a valóságot, és igyekszik meghatározni a maga helyzetét és jelentőségét ebben a valóságban. Meg fogja írni A Mi Lapunk legközelebbi számában gazdálkodó földműves bátyjának életmódját úgy, ahogy Kassák Lajos folyóirata, a Munka is közli a munkások egy-egy napjának tényleges leírását. Milyen különös itt, a csónakorrú fejfák tövében a jövőről beszélgetni.”

Függelékek

A település nevének változásai

Luprechtszásza 'település Bereg vm. D-i részén, Beregtől DNy-ra' 1247/1271/1507/1643, +1255[XIV.], 1271/1507/1643, 1308, 1323, 1324, 1337>1359, 1342, 1351, 1383, IV. Béla: Luprechzaza, v. (Gy. 1: 532, RegArp. 1: 867, 1681, 2: 1751, 2129, AnjouOklt. 2: 163/366, 180/409, 7: 101/209, 8: 209/409, 26: 192/238, AO. 1: 149, 2: 159–60, F. 8/2: 421–5, Zichy 1: 118, ComBereg. 20, Adatok 29: 9, Kállay 1948), 1284, 1361: Luprethzaza (Gy. 1: 532, Kállay 1406), 1299: Lupret Zaza (Gy. 1: 532), +1310, [1321 k.]: Lopretzaza (Gy. 1: 532, ComBereg. 20, Zichy 1: 117), 1318: Lupprrhtzaza (Gy. 1: 532), 1320: Luprectzaza (AnjouOklt. 5: 298/774), 1320, 1320/1325/1643, 1320/1524, 1325/1643: Loprechzaza (AnjouOklt. 5: 298/774, 334/869), 1323, 1360: Loprethzaza, v. (Gy. 1: 532, Zichy 1: 240, AnjouOklt. 7: 225/482, Kállay 1387), 1323: Lupretzaza (Gy. 1: 145 532, AnjouOklt. 7: 47/83), 1327, 1362: Luprehtzaza, v. (Gy. 1: 532, AO. 2: 307–8, AnjouOklt. 11: 158/333 [itt: Luprethhzaza], ComBereg. 20, Kállay 1440), 1330>1356, 1332–5/Pp. Reg.: Luprechtzaza (Gy. 1: 532, AnjouOklt. 14: 329/572, 330/573, Zichy 3: 19–20), 1332: Lupreth Zaza (Gy. 1: 532) ~ Luprecht Zaza (Gy. 1: 532), 1340: Loprichzaza (AnjouOklt. 24: 244/532, Zichy 1: 580), 1348: Luprechzazya (ComBereg. 20, Zichy 2: 349), 1349, 1368, 1369: Lupprrhtzaza (ComBereg. 20, Zichy 2: 403, Kállay 1611, 1633), 1354: Lupprechzaza, civ. (ComBereg. 20, AO. 6: 188, Kállay 1129), 1355: Lopprechzaza (ComBereg. 20, AO. 6: 259, Kállay 1138), 1357: Lopprrhtzaza (Kállay 1225, 1239) ~ Lopprethzaza (Kállay 1249), 1358: Loppretzaza (ComBereg. 20, AO. 7: 310, Kállay 1293), 1364: Luppertzaza (ComBereg. 20) ~ Lupprethzaza (Kállay 1545), 1377: Luprentzaza (ComBereg. 20, Zichy 4: 1), é. n.: Luprechtszasza (Cs. 1: 411), Beregszásza 1284, 1337: Beregzaza (Gy. 1: 532, AO. 3: 222), [1331–49]: Beregyzaza (Gy. 1: 532), Szász 6. 1308, 1347, 1359, 1365, 1367, 1368, 1396, 1410, 1411, 1413, 1421, 1438, 1452, é. n.: Zaz, opp. (Gy. 1: 532, Cs. 1: 411, Adatok 29: 9, ComBereg. 20, ZsO.

1: 4407, 2/2: 7341, 3: 1045, 4: 460, 8: 1128, Kállay 880, 1343, 1559, 1603, 1604, Zichy 1: 117, Károlyi 2: 209), 1314/1499, 1410, 1412, 1413, 1461: Zaaz, opp. (Gy. 1: 532, AnjouOklt. 3: 378/857, Károlyi 2: 343, ZsO. 2/2: 7341, 7360, 7367, 3: 1601, 2462, 4: 1196), 1451: Zaas (ComBereg. 20, Zichy 9: 360), Lampertszásza 1327: Lompretzazya (Gy. 1: 532, AnjouOklt. 11: 100/207 [itt: Lompertzazya]), 1332–5/Pp. Reg.: Lempert Zaza (Gy. 1: 532, Ortway 1: 200), 1363: Lompretzaza (Kállay 1487), 1366: Lump Perthzaza (ComBereg. 20), 1377: Lompretzaza (Kállay 1740), 1388: Lomperchzaza, civ. (ComBereg. 20, Zichy 4: 379), 1396: Lamperzazya (ComBereg. 20, ZsO. 1: 4407), 1396, 1410, 1412, 1416, 1417, 1419, 1422: Lamperthzaza, opp. (ComBereg. 20, Zichy 6: 44, 8: 50, ZsO. 1: 4407, 3: 2006, 5: 1611, 2451, 6: 736, 7: 696, 8: 1137, 9: 484), 1397, 1410, 1411, 1412, 1413, 1415, 1417, 1422, XV. e.: Lomperthzaza, opp. (ComBereg. 20, ZsO. 1: 4796, 4917, 2/1: 788, 2/2: 7349, 3: 189, 1909, 4: 1295, 5: 1177, 6: 1173, 1256), 1410: Lunperthzaaza, v. (ComBereg. 20, ZsO. 2/2: 7340), 1411: Lamperdzaza (ZsO. 3: 560), 1411, 1413, 1415, 1416: Lompertzaza (ZsO. 3: 102, 4: 2596, 2597, 5: 137, 856, 2354), 1411, 1413, 1415, 1417, 1428: Lampertzaza (ZsO. 3: 277, 4: 664, 5: 930, 6: 93, 888, 1033, ComBereg. 20), 1417: Lampertszásza (ZsO. 6: 313), 1420: Lamperszaza (ComBereg. 20, Zichy 6: 617), 1433: Lomperthzazya, opp. (Zichy 8: 505), 1452: Lomperthzaza (Zichy 9: 327), 1463: Lompthzaza, opp. (ComBereg. 20, Teleki 9: 39), 1477: Lomperzaza (Zichy 12: 304), é. n.: Lamprechtszasza (Cs. 1: 411), Lampertszász 1410: Lunpperzaaz (ComBereg. 20, ZsO. 2/2: 7360), 1413, 1418, 1446: Lomperthzaz (ZsO. 4: 1295, 6: 1872, ComBereg. 20, Zichy 9: 111), Beregszász 1477: Beregzaz 146 (Cs. 1: 411), 1490, 1522: Beregzaaz, opp. (Zichy 11: 531, ComBereg. 20), 1518, 1526: Beregzaz, opp. (ComBereg. 20, Bánffy 2: 481), é. n.: Lamprechtszasza (Cs. 1: 411). A települést első előfordulásakor, a XIII. század első felében Luprechtszásza néven említik, a XIV. század első harmadában Lampertszásza, a XV. század elején pedig Lampertszász néven említik. A Lampertszásza névalak esetleg elhallásának vagy elírásának eredménye lehetett a Lampertháza (1264: Lemperti seu Lampertháza, v. (ComBereg. 20, Szirmay 139)) névforma, amellyel egyidőben a Lempert ([1264 k.]: Lompert (Gy.

1: 532)) név is adatolható. A megyebeli hovatartozás kifejezője a XIII. század vége felé felbukkanó Beregszásza, illetve a jóval később megjelenő Beregszász névforma. A XIV. század elején a pusztá népnévi Szász elnevezés is használatban volt. Később Beregszász, a mai Berehovo (Lelkes 113).

IV. Béla király adománylevele Lamperszász városának

„IV. Béla, Isten kegyelméből Magyarország, Dalmácia, Horvátország és Bulgária királya, Ráma, Szerbia, Galícia, Ladoméria, Kunország ura, minden Krisztusban hívőnek, aki e levelet olvasni fogja üdv az Úrban. Amit a királyi hatalom megerősíti, annak szilárdan meg kell állania. Mindenkinek, jelenleg élőknek és későbbieknek e sorokkal akarjuk tudomására adni, hogy a mi lampértházi keresztyén vendégeinek elébünk járulván, buzgón kérték tőlünk, hogy azt a szabadságot, amit mi nekik Lampertháza felől engedtünk, örökösen adjunk és adományoztunk, kiváltságlevelünk által méltóztassunk megerősíteni. Amely szabadságnak tartalma ez:

Hogy e helyre az emberek biztonságban jöjjenek és amikor akarnak elmenjenek, mindenkor, minden javaikkal, saját hasznukra készített eladni valóikkal egyetemben. Ezen felül a mi udvarbíróink törvényszékére — hármat, a vérontást, a tolvajlást és emberölést kivéve — semmiben se kényszeríttessenek, hanem minden más perükben a falunagyuk ítéletét hallgassák meg. A három ítéletől is tudniillik a bírság harmadrésze a falu bírójának járjon. Tizedüket pedig gabonából és borból adják meg a papjuknak, akit maguknak választanak. Egyházuk pedig az esztergomi érsekséghez tartozzék és legyen kivéve egyéb joghatóság alól. A plébánosnak 50 telek után adjanak egy márkát, és amikor sorra kerül, hárman adjanak ebédet és vacsorát egy napra, és az év többi részében többet nem tartoznak fizetni, hacsak nem Szent Mihály napján minden porta után két fontot. Amikor a királyi adót az egész országra kivetik, ők is kötelesek a rájuk eső adót kifizetni. Az ide összegyülekezett bármilyen állapotú

és nyelvű emberek egy azon szabadsággal éljenek. A nevezett föld, mind a hegyek, mind a völgyek, valamint a vizek haszonvételei pedig ezek: amennyire csak elérnek sertéseikkel a Bereg erdőig egy nap alatt, használják; hogy akarják és építésre fát is vághatnak. Ha bárki a lakók közül örökösben megfogytatkozik, azaz nincsen fia vagy leánya, az esetben az alispán annak javaiból semmit sem foglaljon el, hanem bárki számára — akinek akarja — legyen szabadsága adományozni, vagy elküldeni. Piacuk legyen szombati napon és sem a vevők, sem az eladók semmi többet nem tartoznak fizetni, mint minden egyes szekér után egy dénárt. A hozzájuk érkező alispánunknak májusban adjanak egy napra egy ebédet és egy vacsorát. Ha pedig valakik az ő földjükre letelepedni akaró szabad embert zaklatná és akadály támasztásával büntetnék, azok mi királyi székünkhöz folyamodjanak, és érezzék a mi hatalmunkat. Ennek emlékeztetére adjuk jelen levelünket. Kelt az Úrnak 1247. esztendejében.”

Beregi egyezmény **A BEREGI EGYEZMÉNY (1233)** (Szemelvények)

Nektek, Jakab prenestei választott püspök úr, az Apostoli Széknek, a római egyház és Magyarország összes egyházai helyett és nevében küldött követe, mi, András, Magyarország királya, esküszünk Isten szent evangéliumára, hogy az alábbi írt összes és valamennyi fejezetet megtartjuk, elrendelve, hogy azokat fi aink és utódaink is örökké megtartsák, és hogy semmiben semmiféle ürüggyel ellenkezőt nem teszünk, vagy csalást nem követünk el azokban, hogy ne úgy legyenek, miként az alábbiakban következnek. És meg fogjuk parancsolni összes alattvalóinknak országunkban, hogy az összeseket és minden egyeseket megtartsák. És ha valaki parancsolatainkat áthágja, meg fogjuk büntetni, miként megérdemli. És meg fogjuk esketni fi ainkat és jobbágyainkat (is) annak megfelelően, miként alább az ő esküjükről intézkedünk.

Az egyes fejezetek pedig ezek:

1. A zsidók és izmaeliták tisztségviselése ellen

a) Zsidókat és szaracénokat vagyis izmaelitákat ezután nem állítunk

kamaránk, a pénzverés, só(ügyek), adók vagy más közhivatalok élére; sem nem rendeljük őket az ezek élén állók mellé, sem valamely csalást nem követünk el, amely folytán ezek a keresztényeket elnyomhatnák.

b) Úgyszintén egész országunkban nem fogjuk megengedni, hogy zsidókat és szaracénokat, vagyis izmaelitákat valamely állami tisztség élére állítsanak.

2. A zsidóknak jellel való megkülönböztetéséről

Úgyszintén: intézkedni fogunk, hogy a zsidókat és szaracénokat vagyis izmaelitákat ezután bizonyos jelekkel különböztessék meg és válasszák el a keresztényektől.

3. Ugyanazok által való keresztény rabszolgák tartása ellen

Úgyszintén nem fogjuk megengedni, hogy zsidók és szaracének, vagyis izmaeliták keresztény rabszolgákat vásároljanak vagy bírjanak bármi módon.

4. Ezen intézkedések évenként való ellenőrzéséről

És megígérjük, hogy mind mi, mind a mi utódaink minden évben kirendeljük és kiküldjük a nádort vagy jobbagyaink közül mást, akit akarunk, olyat, aki a keresztény hit buzgó követője és őt megesketjük, hogy parancsunkat, az itt foglaltak szerint, hűségesen keresztülviszi: az (olyan) püspök kérésére, akinek egyház-megyéjében zsidók, pogányok, vagy izmaeliták vannak vagy lesznek, hogy a keresztényeket kivonja a szaracénok uralma alól vagy a velük való együttlakásból.

5. A keresztényekkel együtt élő szaracénok és zsidók büntetéséről
És ha mindezek ellenére olyanok találtnak, akik keresztény létükre szaracénokkal laknak együtt, vagy szaracén létükre keresztény rabszolgát bírnak; úgyszintén olyan keresztények, akik szaracénok közül valók, vagy olyan szaracénok, akik keresztények közül való asszonyokkal élnek együtt bármi módon, akár házasság színe alatt, akár más módon; eme keresztények, éppúgy mint eme zsidók és pogányok, minden vagyonuk elkobzásával bűnhődjenek, és egyszersmind a király őket a keresztények örökös rabszolgáivá tegye.

6. Az egyes egyházak sójárándóságának megállapítása, illetőleg a sómennyiségek beváltásának részletes szabályozása, összesen tíz pontban.

a) Úgyszintén akarjuk és megengedjük, hogy az egyházak szabadon szállíthassák sójukat a maguk egyházához, és ott a mindenkori sókamarai tisztviselők és ama egyház azonidőbeli főpapjának, ahol a sót elhelyezik, pecsétje alatt helyezték el, és így elhelyezve őrizték azt Szent István király nyolcadáig, és akkor ettől a naptól a boldogságos Szűz Mária születése napjáig fizessenek nekik pénzt ama sóért, amit az egyházak akkor maguknál bírnak, az alább lejegyzett árszabás szerint.

b) És ha eme sótiszték a sót ezen idő alatt nem veszik meg, vagy az egyháznak mondott becslés szerint a pénzt nem fizetik meg, akkor az egyházak mindezt a sót mindenkor saját használatukra fordíthassák vagy eladhassák saját akaratuk és tetszésük szerint. És minden haszon, ami minket illetve vagy más királyt, aki akkor lesz, vagy eme sótisztéket: teljes egészében szálljon az egyházak hasznára, és sem e sótiszték, sem újak vagy más személyek semmi módon ne zavarják őket, hogy azt tehessék, amit nekik bármikor tetszik tenni a sóval, amelyért nekik a megjelölt időben nem fizették ki a pénzt.

c) Ugyanezt rendeljük a második időhatárról, hogy Boldog Miklós ünnepétől Boldog Tamás apostol ünnepéig azért a sóért, amit az egyházak a sótiszték pecsétje alatt maguknál fognak tartani, fizessék ki nekik a pénzt a lejegyzett árszabás szerint. Ha ez nem történik meg, ugyanaz legyen, amit az előbbi esetben mondtunk a sóról.

d) Az ezüst pedig, amit az említett egyháznak fizetni fognak, jó frisachi dénárokból lesz, vagy olyan ezüstben, amelynek egytized része van hozzáolvasztva.

e) A só árai pedig ezek: minden egyes rakás mosott sóért fizetni fognak az egyháznak nyolc márkát, kivéve a jeruzsálemi ispotályosok házáét és a kalocsai és bácsi egyházakat, amelyeknek minden rakásáért tíz márkát fogunk adni, föltéve, ha az említett kalocsai és bácsi egyháznak sójukat le kell szállítani Szegedre vagy tovább: egyébként (csak) nyolc márkát fognak kapni. A nagyobb rakás mosott sóért adni fogunk az egresi apátságnak huszonhat márkát minden egyes rakásért és az aradi egyháznak huszonöt (márkát), szintén minden egyes rakásért. A bányászott sóért pedig adni fogunk egy márkát száz kősóköckáért (abban az esetben), ha az (illető egyházak) sójukat a

végeken kötelesek aratni: kivéve Szent Gotthárd monostorát, amelynek nyolcvan sókockáért adunk egy márkát.

f) Mi pedig és bárki lesz a király a jövőben, a sót tartozunk a végekre küldeni, az egyházaknak adott kiváltságlevelek értelmében és azt el kell helyezni a kiváltsággal ellátott egyházak házaiban, ahol a sótisztek pecsétjével lezárva fog maradni a só a fentebb említett határnapokig és mindezeket egyformán tartsák meg mind ők, mind mi, a fentebb említett időpontokban, ahogy mondtuk.

i) Az egyházaknak azokért a jövedelmeikért, amelyeket idáig szoktak a sóból kapni, kivéve a tizedet, tízezer márkát fogunk fizetni öt egymásután következő éven keresztül, amely éveket az Úr feltámadásának legközelebbi húsvétjától kezdjük számítani, és a fizetést a következő módon eszközöljük:

Az első évben a Boldogságos Szűz születésének ünnepén fogunk fizetni ezer márkát, Szent Tamás apostol ünnepén újabb ezer márkát, és ezt ezután így tesszük folytatólagosan minden egyes évben, mindaddig, amíg a mondott tízezer márka összeget meg nem fizettük. És ezt az egész összeget (a következőnek) fogjuk kifizetni a mondott határidőkben: a csanádi püspöknek, pannóniai Szent Márton apátjának, és az egresi apátnak, vagy ezek megbízottainak – amennyiben ez utóbbiak uraiktól erre vonatkozólag külön megbízóleveleket mutatnak fel, avagy kettőnek az előbb említettek közül, vagy eme kettő megbízottainak. Fizetni fogjuk ezt az összeget a prédikátor barátok pesti házában a káptalan vagy annak nagyobb része jelenlétében; hogy ez azután a mondott legátus akarata szerint legyen szétosztandó és felhasználandó, az esztergomi és kalocsai érsek tanácsával.

j) És nem kevésbé akarjuk és hozzájárulunk, hogyha a mondott tízezer márka összeget nem fizetnénk meg minden egyes időpontban amelyeket fentebb megjelöltünk, azok az egyházak, amelyekről a sót elvontuk, tekintet nélkül erre a megjegyzésre, szabadon és változatlanul ugyanabban az állapotban és jogokban maradjanak, amelyben eme megegyezés előtt voltak.

7.A hitbérre vonatkozó és házassági ügyek csak egyházi bíróság elé tartoznak

Ügyszintén: nem akarjuk és ne m engedjük meg, hogy ezután hitbérre vonatkozó vagy házassági ügyeket mi vagy más világi bírák

tárgyaljanak, mivel ezekbe nem akarunk beleavatkozni, s nem is vagyunk illetékesek, hanem egyházi bíráknak kell ezeket tárgyalni és befejezni.

8. Az egyházi személyek felett szintén csak egyházi bíróság ítéljen, kivéve a birtokpereket.

Ügyszintén akarjuk és hozzájárulunk, hogy klerikusok és egyházi személyek minden ügyben egyházi bíró előtt feleljenek és egyezkedjenek, kivéve a birtokpereket, amelyekről azt akarjuk, hogy mind ti, legátus úr, mind mi, kérjünk tanácsot a pápa úrtól, kifejtve előtte az ügy körülményeit, amely körülmények közül többek között kifejtendő, hogy ti Magyarország főpapjaitól úgy értesültetek, hogy az egyházak és az egyházi személyek birtokaira vonatkozó pereket mindig Magyarország mindenkori királyai szokták tárgyalni és befejezni, és hogy Magyarország főpapjaitól azt az értesülést nyertétek, hogy ha az egyházi birtokokra vonatkozó pereket kivonnák a mi bírászkodásunk alól, ez az egyházakra nézve igen káros és veszélyes lenne, mivel ezáltal az egyház jogaiból sok elveszne.

9. Az egyházi személyek teljes adómentességéről

Semmiféle adót és semmiféle kamarahasznát nem vetünk ki, vagy nem szedünk be klerikusoktól és egyházi személyektől és azok kiváltságai ellen, ha ilyenekkel bírnak, szándékosan nem cselekszünk.

10. A legátus által kivetni tervezett adóról

A ti általatok országunk más lakóira kivetendő adóról mi és a legátus, kérjünk tanácsot a pápa úrtól, amint ugyancsak vele megegyezünk a pápa úrral folytatandó tanácskozásról a birtokpereket illetően.

Megerősítő és befejező részek

Ügyszintén: huszonöt napon belül, miután Oroszországból visszatérünk, az említett tisztelendő legátus előtt fiainkkal együtt megjelenünk, és minden egye egyháznak, amely sóval rendelkezik, még ez évben nyílt alakú levelet adunk sójogaikról, eme megegyezés értelmében. És ugyanazon legátus és püspökeink előtt akkor nyilvánosan el fogjuk ismerni, hogy ezt a megegyezést kötöttük és az első és eme második ünnepélyes esküt tettük, és hogy mindezeket az említett esküvéseinkkel és eme aranypecsétünkkel megerősítettük, és akkor mindezekről oklevelünk harmadik példányát is kiállítjuk,

aranypecsétünkkel megerősítve. S a nádort is megesketjük, hacsak előbb meg nem esküszik. Hogy mindezeket a fentebb előadottakat önként és minden feltétel nélkül teljesítjük, s mi és a mi utódaink, minden időben erősen és kisebbités nélkül megtartjuk, és semmiben ellene nem teszünk, sem másokat tenni nem engedünk: (mindezt) a tisztelendő atya E. veszprémi püspök és Cognoscens mester, esztergomi kanonok, mint a többször említett legátus követe és káplánja előtt – aki eme esküt a legátus nevében és megbízásából s a római egyház és Magyarország összes egyházai helyett és nevében átveszik – udvarunk tanácsára, érintvén a szent evangéliumot, ígérjük és esküszünk. Megparancsolván igen kedves fiainknak is, és meghagyván alább felsorolt jobbágyainknak, hogy ugyanilyen módon esküdjének meg. MI: Miklós ispán Barchfi a; Moys ispán; Miklós, Moys testvére; Benedek ispán; Sándor ispán, Sebus testvére; Fyla ispán; Péter ispán Marcell testvére, Miklós tárnokmester; Mihály lovászmester, Móric étekgógmester; Bagan italhordozómester; nektek az előbb említett tisztelendő atyának, B. veszprémi püspöknek és Cognoscens mester esztergomi kanonoknak, mint az előbb említett legátus úr követének, és káplánjának, akik ezt a római egyház és Magyarország összes egyházai helyett és nevében veszíték át: önként és alázatosan, feltétel nélkül, a szentséges evangéliumokat érintve ígérjük és esküszünk, hogy mindenben és mindenek felett jóhiszeműleg meg fogjuk tartani és meg fogjuk őrizni most és a jövőben mind ama és minden egyes fent említett fejezeteket, melyek minket érintenek, azokban pedig, melyek az említett király urunkat érintik, a jelenlegit vagy mást, aki abban az időben lesz, buzgón igyekezni fogunk kéréssel, irányítással és tanácsadással, mindenben jó hittel, hogy a fentebb megírt összes és minden egyes fejezeteket teljességgel megtartsa és őrizze.

A mi Urunk Jézus Krisztus megtestesülésének ezerkétszázharmincharmadik évében, IX. Gergely pápa úr uralkodásának hetedik évében, augusztus hó húszadik napján tárgyaltattak mindezek szerencsés módon az említett András úrnak, Magyarország dicső királyának a tanácsában.

Ugyanott jelen lévén: tisztelendő Cletus, egri és Bertalan veszprémi püspökök. És az említett s akkor esküt tett jobbágyok, valamint Mihály itteböi prépost, Vince sasvári esperes, Szent Benedek-rendi Jacobinus,

csanádi kanonok és mások igen számosan az ország nemesei közül, akik abban a tanácsban jelen voltak.

Ama erdőben, melyet Beregnek neveznek.

Forrás: Szemelvények az 1526 előtti magyar történelem forrásaiból I.

Szerkesztette: Bolla Ilona – Rottler Ferenc

Szépasszony dombja

A nagypataki határban, Bereg megye délkeleti lapályán, a bortermő nagymuzsalyi híres hegyek aljában, a Vérke bal partján egy kies domb emelkedik, amit a köznép a szép asszony dombjának hív. De ki is volt, s mikor élt ez a szerencsétlenül járt szép?

Élt ezen a tájon egy gróf Dobos nevű főnemesi család, s volt annak egy Ilka nevű lánya, aki éppen akkor lépett a kétszer nyolc tavaszába, a legszebb korbá: tizenhat éves lett. Szép volt Ilka, megannyi szép hölgy királynéja. Aki csak látta, mindenki magasztalta, az egyszerű köznép meg egyenesen szép tündérnek nevezte.

De nemcsak a külseje volt szép, hanem a lelke is nyájas és ártatlan. Boldog volt, aki a közelében lehetett. Különösen egy-egy ifjú levante legeltette rajta szívesen a szemét. Egy nap jókedvében, meg azért is, hogy örömet szerezzen a lányának, gróf Dobos így szólt:

– Készülj, Ilkám! Jövő héten, majd szent Mihály napján, búcsúra megyünk Lampertházára. - Beregszászt abban az időben még Lampertházának hívták, mert majd ezt a későbbi nevét egy pásztor emberről kapta.

A szatmári főispán, Mike derék fia, Bálint, gróf Dobos udvarában szolgált.

Ezeket hallva, így fordult az urához:

– Édes bátyám, ha engeded, én is elmegyek veletek. Talán még az is meglehet, hogy Ilkával teljes búcsút nyerhetek.

A gróf természetesen örömmel beleegyezett, hisz igen kedvelte a vitézt.

Elközelgett Mihály napja. Dobos szép Ilkájával és hozzá illő pompával felkészült, s útnak indult. Bálint is felszökkent büszkén szép barna ménjére. A társaság még aznap beért Lampertházára.

Szent Mihály napjára virradóan meghúzták a harangokat, hogy a hívek felkészülhessenek a búcsúra. Már a mise előtt tele volt Dobos szállása. Ment a sok deli ifjú legény, hogy a csodálatos szép lányt lássa. Boldog volt, aki vele csak egy pár szót is válthatott, de a legboldogabbnak mégis Bálint érezte magát, mert a leány reá pazarolta a legszebb pillantásokat.

Amikor a harangok harmadszor utolsót kondultak, mindenki letérdelt, hogy imádkozzék. Ilka is térdre ereszkedett. Angyalnak hitte, aki látta buzgóságát, szelíd arcát, tiszta ártatlanságát. Bevetődött a templomba Kankó, egy vár harambasája és háromszáz vérszomjas haramiának a vezére. Lampertházán járt, betért hát az imádkozók közé, és mivel le volt bocsájtva sisakjának a rostély, senki nem ismerte meg. Meglátta Ilkát, a szép angyalt, s azonnal feltette magában, ha törik, ha szakad, Ilkát elhurcolja várába, ha szép szerint nem lehet, megszerzi fegyveresen, akár még életek árán is. Vége lett a búcsúnak.

Délután tusára készült a sok levente. Megtudta ezt Kankó, és azt is, hogy a szép Ilka szintén ott lesz a viadalon. Farkas szívét ártatlan bárányéra cserélte. Mint mások, ő is beállt a vívni szándékozók sorába, s páncélosan fekete sisakjában elvegyült közöttük.

Ilka a hölgyek társaságában volt, s kezében egy koszorút tartott, akárcsak a többi lány, hogy majd odaadják egy-egy győztes vitéznek.

Megkezdődött a viadal. Két vitéz vágtatott ki a seregből. Dárdát szegezve rohantak egymásnak, hogy kivesse egyike a másikat a nyeregből. Ha ez elsőre nem sikerült, újból összezsaptak, míg a gyengébb a földre nem került vagy ki nem esett a dárda a kezéből. Beregszász határában Szabadmező volt a neve, ahol az ilyen tornának volt a helye.

Már több pár is összemérte az erejét, amikor Bálintra került a sor, akivel a fekete sisakos páncélos vad Kankó fogott kezét, mert közben észrevette, hogy Ilkának Bálint kedvesebb, mint a többi vitéz, s azt gondolta, ezt legyőzni lesz igazán dicső tett.

Szorult kebellet állt Ilka, remény és kétségbeesés között figyelte a viadalt, tartotta kezében a koszorút, amelyet Bálintjának kötözött. Csendes fohász szállt el ajkairól, szerelmes szíve egyre hevesebben dobogott, alélt lelke csendesen sóhajtozott: „Teljék be dicsősége Mike

egy fiának!’”. Összecsapott a két lovag, csattant a dárda és a pajzs. Bálint és a lova egy pillanatra megingott a rettenetes ütéstől. Kankó, az ismeretlen zsvány már kezében érezte Ilka koszorúját.

Reménye azonban hamarosan szertefoszlott. Bálint, amint megérezte ellenfele roppant erejét, amennyire csak bírta, összeszedte magát, s teljes erejéből úgy rontott az ellenfelére, hogy kiverte a dárdát annak a kezéből. Ezzel vége is lett köztük a tusának. Kankó vesztiesen, megszágyenülve sarkantyúba kapta a lovát, s bosszút forralva elvágatott. Megfogadta magában, hogy ezt a kurta napot halmozva visszaadja, bár vesszen el haramiáinak apraja vagy nagyja. Bálint boldogan vette át a győztesnek járó koszorút. Örült Ilka is szívből, hogy az egy ilyen derék daliái lett. Még egy ideig csatáztak egymással a vitézek, majd pedig egy másik mezőn lovaikkal versenyeztek. Egészen Búcsúig vágattak, majd onnan visszatértek. Az első pályadíjat egy tarpai legény vasderes paripája, a másodikat Bálint arab fajta barnája nyerte. Gróf Dobos adta át nem kis büszkeséggel mindkettőnek a jutalmat.

A gróf és családja csak másnap készült haza. Úgy döntöttek, hogy a Tiszáig elkíséri őket néhány vitéz. Kankó, ahogy a Szabadmezőről elvágatott epés gyomorral, hol bosszútól lángoló, hol a szégyentől sápadó ábrázattal repült tova lován sásfészke felé, ahol már várt rá Nyaláb pajtása. A tűz szikrázott két szeméből és dühös tekintete mutatta, hogy most valóban szörnyű baj érhetne.

– Meggyalázott, becstelenné lett a mai naptól az életem! Képzeld el ezt a borzasztó, átkozott mai napot! Egy kölyök ma délután a tusán velem összecsapott – ezer menykő, minden ördög, te már ismersz engem, hogy eddig még senki le nem győzött –, de ez a rossz fattyú kiütötte a dárdát a kezemből. Vér csepegett tán mérgemben – hidd el – akkor a szememből! Ez már mind megesett, hanem most vagy soha többé nem, dúlt szívem haragját, bosszúmnak mérgét ki kell öntenem! A Tiszától jöttem, láttam, hogy a csarodai úton apja mellett ült a gyönyörű amazon. A kölyök meg vagy húsz éhenholt katonával kísérte őket. Őkelmét és a kísérőket a pokolba kell küldeni, de azt a kedves teremtest meg nem szabad érinteni! Csak majd én magam leszek az őrzője, gondviselője. Holnap éjjelre ide vele, legyen a Kankó nője!

Nyaláb harminc válogatott legénnyel Csaroda felé nyomult. Mire a hajnal pirulni kezdett, Kankó meg Lampertházára érkezett, s az egyik orgazdjája házában pálinkázott. Még akkor is gyötörte a rajta esett gyalázat. Hogy terve jobban sikerüljön, egy vándor barát csuháját öltötte magára. Orgazdjája adott neki egy zarándokköpönyeget, egy vándorbotot, egy ócska, kopott barna süveget. Ezt magára öltötte, vendéghaját, szakállat ragasztott, s így, csalárd zarándok képében indult szembe magával a halállal.

Bebotorkált gróf Dobos szállására a pitvarba, s alamizsnára várakozott. Amint Bálint meglátta, alamizsnát nyújtott neki s megkérdezte, hogy honnét való, és merre járt mostanában.

– Édes úrfi – szól Kankó reszkető hangon - nyomorult bús életem remény és vigasztalás nélkül tengetem. Hogy mi kínoz, az úrfinak én azt el nem mondhatom. Elég az hozzá hogy a Szentföldre vitt az ostoba indulatom. Mostan onnan jövök, de alig-alig húzom már a lábaimat. Ah, de csábító hibámat még most sem tudom megvetni!

– Szegény ember, hát hol lakik? – kérdezi Ilka, aki bentről hallotta a beszédet. – Igen sokat járhatott! De amint kitekintett az ablakon s meglátta az izmos Kankót, kételkedni kezdett szavaiban: „Vajon nem fillent-e? Hogy hordhat egy ilyen ember mankót? A sok járás-kelés a testet elapasztja. Ennek meg, né, milyen tüzes, pirosposzsgás az ábrázatja.”

– Biztosan a melegségtől van – szól közbe a gróf.

– De atyám uram, azok a villogó szemek milyen vizslák!

– Hidd el, Ilkám, a te szemeid csalatnak.

Kankó közben Bálint szavaiból megértette, hogy a gróf tüstént indul, amint a szálláson az ebédjét elköltötte. Ő is visszatért gyorsan orgazdjájához. Lángolt a két szeme, méreggel telt el újra gonosz vére. Lehányta magáról a barátgúnyját, előhozta s megnyergelte vasderes paripáját. Felült rá, és egyenesen a Megállj felé vágatott, ahol találkozót beszéltek meg Nyalábbal. Szinte habzott alatta a futástól a szegény pára. Mire megérkezett, már várták Nyaláb vitézei. Közéjük lépett, s keményen így kiáltott:

– Kedves bajtársak! Ismerem elszánt, hű lelketek, az egész világ csudálja majd vitézségeket. Kedves Nyaláb, lelkem másik fele! Veled

élek, veled halok, ez a dolgok veleje! Mi a máséra rászoktunk. Vagy győzelem, vagy halál! Vagy az egyik, vagy a másik ránk talál! Gróf Dobos ma ezen az úton, itt az Égresen keresztüljön kevés kísérvél. Mi gyorsan rajtuk csapunk, hisz a bátor elszántsághoz mi már úgysis hozzászoktunk, s nem riadtunk meg egy kis embermészárlástól. Egy lányka lesz velük, annak viszont kedvezetek. A többi kincs, rablott jószág legyen a tietek. Aki gyáván megszalad, azt az én dárdám vagy kardom vasa küldi a pokolba, különben ne legyen a nevem harambasa. Nesztek, foglalóul a présből egy-egy máriás, fogjátok! Most az út mentén az Égresben kétfelől lesben állunk, s ha jelszót adok, mindnyájan kirohanunk rájuk.

Estefelé járt már az idő, amint a gróf családja és kísérete a Csaroda vizét átlábalta. Jándnál szándékoztak átkelni a Tiszán. Odáig kísérték volna a leventék az utazókat. Szörnyen ellepte a zsvány abban az időben a környéket. Nagy híre volt Kankó és Nyaláb vezér zsványsordájának. Nem volt tanácsos magánosan utazni. Ezért kísérte hát a csapat a grófot. Mielőtt a Tiszához értek volna, keresztül kellett menniük az Égresen, ahol Kankó és zsványai álltak lesben. Alig tettek pár lépést, a zsványok máris rájuk rontottak.

– Rajta! Öld! Vágd!

Maga Kankó a sötétben félreosont. A gróf és a kísérő vitézek kardra kaptak, és csakhamar négy zsvány harapott a fübe. Bálint Nyalábbal csapott össze, s bár annak baltája megsértette kezét, de a haramiavezért mégis derekasan megvagdalta. Ilka a veszélyt látva ájultan csuklott össze a szekérben. Kankó hirtelen előugrott rejtekéből, kiemelte a lányt a kocsiból, s már majdnem a lovára kapta, amikor Bálint bőszen odaugratott és rákiáltott:

– Ereszd el! Különben szívedet tüstént általverem!

Ilka feleszmélve sikoltott. Bálint sem volt rest, akkorát sújtott kardjával Kankó karjára, hogy nyomban eleresztette a lányt. Derekasán aprították a kísérő leventék is a zsványokat, akik hamarosan a víznek vették útjukat. Ők sem tétováztak, hanem gyorsan tovább indultak. Egy meghalt katonájukat magukkal vive Jándra érkeztek. Eltemették a halottat a Tisza partján, s elváltak egymástól.

A grófék átkeltek a Tiszán, a kísérők meg visszafordultak.

Csendesen élt gróf Dobos egy ideig szép dobosi várában Ilka és Bálint társaságában. Szinte már családtagnak tekintették a fiút, amióta Ilkát Kankó kezei közül kiszabadította. Ilka bátrabban járt-kelt társaságában, tréfálkozott vele, de összeszorult a lelke mindjárt, ha Bálint nem volt mellette. Meg is esküdtek titkon egymásnak, hogy soha el nem válnak.

Egy ízben, amikor a várkertben hármasan sétáltak, így szól a gróf nagy komolyan Ilka Bálintjához:

– Bálint fiam! Ma kaptam atyádtól levelet. Azt írja, hogy küldjelek haza hozzá. Siess, mert ő már öreg és beteges, s az öreg embernek maholnap készül a sírja. Azt szeretné, hogy még addig megházasodj, amíg ő él, és légy te a főispán

Szatmáron, foglald el a székét. Kinézett számodra már egy szép leánykát is, az ispánságod felől is kész a legfelső határozat. Szándékodban én mindig támogattalak, de ezek szerint házamtól most már búcsút kell venned.

– És te, Ilkám, jó leányom, ha atyádat igazán szereted, tudom, hogy akaratom ellen nem szegülsz. A derék Baktay Vince szüleivel kötött egyezségünk szerint vele fogsz a jövő héten kezni.

Persze, mindezt csak akkor találta ki a gróf, mert észrevette ő már régen a két ifjú egymás iránti szerelmét, csupán próbára akarta őket tenni.

– Most te, Bálint, tehát szépen hazamégy, majd húshagyó hétfőre eljössz hozzánk menyegzőre.

Mint mikor a mennykő lecsap egy ház sarkába s lakói bálvánnyá változnak, úgy megrémült egyszerre a két szerelmes. Térdre hulltak a gróf előtt, s amint szólni tudtak a csapások fergetegétől, így könyörögtek:

– Atyám, bátyám, inkább ölj meg bennünket, de ne szakítsd szét a szívünket. Egy érzés, egy lélek lakozik már örökre a mi keblünkben. Mint jó atya, ne ellenkezz velünk, hanem inkább add ránk áldásodat, és mi is áldani fogjuk még sírodban is haló poraidat.

A gróf szíve sem volt köből, megesett az ártatlan szerelmeseken.

– Keljetek fel – mondta – s várjatok egy keveset, mert Bálint apja tényleg írt a fi a házasságával kapcsolatban.

Bement a házba a levélért, s amint visszatért átadta Mike levelét fiának, Bálintnak.

– Itt van, olvasd atyád akaratát!

Bálint, mint engedelmes, jó fiú, aki atyja akaratát és szavát soha nem kárhoztatta, mindig tiszteletben tartotta, remegő kezében tartva gyorsan átfutotta a levelet.

Ilka, míg a fiú olvasott, könnyektől fátyolos szemeivel várakozóan Bálint arcát figyelte. Közben úgy érezte magát, mintha a vérpadon állna, s most olvasnák fel előtte a kegyelemlevelet.

– Édes atyám! – kiáltott fel Bálint, és Ilkát forrón átkarolta. – Te az enyém, én a tied!

– Ah, kedveseim – mondta a gróf –, én csupán az érzéseiteket akartam próbára tenni, hisz láttam egymás iránti hűségeteket. Látom, fiam, te Ilkámat tiszta szívből szereted, s mind szereteted, mind rangod megegyezik a miénkkel. Azonfelül neked köszönhetjük Ilkámmal még az életünket is. Legyetek hát egymáséi, és tegyetek boldoggá öreg napjaimat!

Megpecsételték hűségüket, hatalmas lakodalmat csaptak.

Bálint kedves Ilkáját saját várába röpítette, s boldogan éldegéltek az igaz szerelem forró ölében.

De semmi nincs úgy és nem is lesz, hogy ne változnék. Változik az élet, változik a boldogság, mert a sors csapásaitól nem véd meg sem fegyver, sem pajzs. Azonban el van fedve szemünk elől a jövőendő tükre, s nem láthatjuk meg, mi van a lepel alatt.

Amióta Bálint Ilkáját várába vitte, gróf Dobos egyedül élt szomorú magányában. Endre király seregében szolgált fia, György, aki követte a nagy királyt a Szentföldre. Az uralkodó igen szerette és megbecsülte a bátor vitézt, mert kardja előtt nem állhatott meg a pogányság. Fél év is eltelt már, hogy Ilka kontyot tett fejére, amikor híre futott, hogy hazatérnek a Szentföldről a magyar seregek.

Amint Endre király visszatért hazájába, vele együtt az áldás, a jó rend és a béke költözött országunkba. Megígérte a szentséges atyának, hogy itthon is terjesztője lesz a szent vallásnak, s megtéríti Drákot, a vad oláh herceget még akkor is, ha ellene sereget kell vinnie.

Drák, a pogány herceg és népe Máramaroson lakott, amelynek magas bércei eddig nem láttak erőszakot. Endre nem oszlatta fel seregét, hanem ide parancsolta 80 ezer legényét. Ott szállt táborba, azon a kellemes síkon, amely Borsova, Vári, Badaló és Gecse közt terült el. Két nap múlva Drák herceghez követeket küldött, s arra kérte, hagyja el pogány hitét és vegye fel a keresztet. Míg Endre követei Máramarosban jártak, vitézei közül, akik e vidékről származtak, sokan szabadságot kértek.

Hazatérhetett apja házához az ifjú Dobos gróf is, és vele együtt rándultak el Ilkához a Szamos melléke. Majd Bálint és Ilka kísérté vissza az ifjút Beregbe, Endre táborába. György bemutatta egyetlen nővérét a királynak. A király megcsodálta szépségét, és szívesen vette tisztelgését. Meghagyta Györgynek, hogy míg seregével itt táborozik, testvérét, Ilkát haza ne bocsássa, biztosítja, hogy itt nem fog unatkozni.

Bálint tehát kedves feleségével a közeli Baktán szállt meg Baktay Barnabás házában, hogy ne legyenek távol a király főhadiszállásától.

A zsvány Kankó dült, fosztott, rettegésben tartotta e tájat. Híre eljutott Endre királyhoz is. Miután megértette, hogy Kankó és Nyaláb mennyi siralmat okozott, ellenük nem kis csapattal az ifjú György grófot rendelte olyan parancssal, hogy pusztítsák el Kankó fészket, verjék szét vad csordáját, s mentsék meg tőlük e vidéket.

Kémei által meghallotta ezt Kankó, vak dühében összesipolta az egész zsványhadat, otthagya fészket s ellepte a környék erdős táját. Tudomására jutott az is, hogy Bálint Ilkájával Baktán van megszállva. Feltette magában, hogy majd rájuk ront csordájával. Meg is valószínűsítette volna szándékát, ha György gróf egy elfogott zsványtól meg nem értette volna titkos célját. Úgy rendelkezett hát, hogy serege Bakta határában rontson rá a zsványokra. De Kankó ravasz volt, nem a síkság felől közelítette meg a helységet, hanem a Kishegy felől. Átgázolt a folyón ott, ahol Baktát a legközelebb vélte, és felgyújtotta a falu legszélő házát.

A nép odacsődült, s míg a tüzet oltotta, ő addig Baktay Barnabás házára támadt. Berontott a házba és mindenkit megölt dühös tigris módjára. Baktay és Bálint szintén a tűznél volt, szerencséjükre, mert most kiömlött volna mindkettőjük vére. A zsványok hamarjában

kikutatták a ház kincseit. Megragadták és megkötözték Ilkát, majd az ájult asszonyt Kankó maga elé emelte a nyeregbe.

A gaz zsványok ezután az erdőn keresztül ügetve igyekeztek elérni a Korongerdőnél lévő hidat, nem is sejtve, hogy György katonáival ott ellenük lesben áll. Amikor a vitézek észrevették a közeledő zsványokat, minden oldalról körülvették őket. Amint Kankó ezt észrevette, kölykevesztett oroszlánként nekivágott a kordonnak. A katonák úgy aprították a zsványokat, ahogy nekik tetszett. Vérük és lovaik vére belefolyt a közeli patakba és pirosra festette a habokat. Ezért lett Vérke a neve a pataknak. Kankó vágatott már csak egyedül szép prédájával, az ájult Ilkával. Nem győzte csodálni még ekkor sem az alélt hölgy szépségét. De sem a jóhoz, sem a széphez nincs érzéke a gonosznak.

Amikor látta, hogy a szép Ilka semmiképpen nem lehet az övé, levetkőzve minden emberi érzését, az asszony szívébe verte törét és ledobta a lováról. Mozdulatlanul, önvérében heverve feküdt a porban, amikor a Kankót üldöző György meglátta testvérét. Megtorpant kővé meredve, csak a feje szédült a fájdalmas bódulattól. A zsványokat üldöző legények is megtorpantak egy pillanatra, sajnálattal tekintettek az elhervadt szépségre. Kankó pedig kihasználta a pillanatnyi döbbenetet, átvágta magát a kordonon, s mint a szélvész, úgy repülte át a síkságot gyors paripájával. Utána eredtek többen is György vitézei közül, de utol nem érhették. Utolérte viszont a sors büntetése. Amint vágatott és a búcsúi erdőnél lovával beleugratott a folyóba, a víz nyomban elnyelte. Véresen felbukott még három ízben a felszínre, de aztán végérvényesen elnyelték lovastul a habok. Azóta nevezik ezt a helyet Lóhalálnak, a vizet pedig Basa vizének. Endre király hallva szegény Ilka szerencsétlenségének a hírét, a baleset helyére sietett, s amikor látta a ledőlt szép virágbokrot, amelyhez hasonlót keveset lát a világ, elfogódottan bús könnyeket hullatott a szép tetemre. Jött gróf Dobos és Bálint is a nagy bánattól elszorult kebelrel, ájultan roskadtak a rideg holttestre. Nem lehet azt a keserőséget és fájdalmat leírni, amit ilyenkor egy embernek ki kell bírni.

Endre király parancsára sírját azon a helyen ásták meg, ahol drága életétől megfosztották. A király parancsot adott ki minden katonájának, hogy a tündérszép asszony nevének örök emlékezetűl egy-egy

süveg földet töltösn mindegyik a sírhalmon felül. A sír halmozódott, emelkedett, míg belőle a máig fennálló „Szépasszony dombja” lett.

* * *

Időközben a Drákhöz küldött követek is megtértek jó hírrel, mert kedvesek voltak Drák számára a király üzenetei. Endre maga is felment Ugocsába. A róla elnevezett Királyházán szállt meg. Innen látta Kankó és Nyaláb haramiák várait, amelyeket fáradságaiért Dobos Györgynek adományozott. Később Zsigmond király néhány faluval egészítette ki, majd a Perényiek alkották szép birtokká.

A szerencsétlenség után Bálint eltűnt örökre. Később, akik látták, azt a hírt keltették felőle, hogy a nagyberegri erdőben remete lett belőle. A remeteségének helyén később egy helység keletkezett, s ez a falu róla kapta a Remete nevet.

Úgy tudják a régiek, bár már sok század telt el azóta, hogy az összehordott domb tetején ciprusfák közt hajdan egy kereszt állott. Sokszor láttak ott egy remetét térdelni, a bús holdvilágnál a kereszt előtt imádkozni, míg egyszer szegényt ott halva találták, s kedves helyén, a dombtetőn, a kereszt tövébe eltemették.

II. Rákóczi Ferenc brezáni kiáltványa

„Mi Felsi-Vadászi Rákóczi Ferenc Fejedelem és Gróff Székesi Bercsényi Miklós. Minden igaz magyar, hazaszereti és édes országunk régi dicsiséges szabadságát óhajtó, egyházi és világi, nemes és nemtelen, fegyverviseli és otthon lakós igaz magyaroknak Istentől minden jót kívánunk.

Nem lehet oly magyar, hogy az eddig Magyarországon törvénytelenül, Isten és igazság ellen hatalmaskodó és minden rendet képtelenül sanyargató idegen nemzetnek kegyetlenkedését, portiózó s képtelen adóztató zaklatásait, szabados törvényeinknek szakgatását, nemzetünknek és szabadságunknak megvetését és már láb alá vetetteknek csúfolását elégségesen nem érzette s nem értette volna; elannyira, hogy már országunknak, régi szabadságunknak

gyökeres veszedelménél egyebet senki sem ítélni vala, ha az minden birodalmakkal bíró kegyelmes Isten csudálatos és váratlan háborúkkal az országunkat eddig sanyargató német nemzetet mindenfelől meg nem környékezte volna és azáltal az mi régi szabadságát keservesen óhajtó s igaz hazaszeretetéért gerjedezi magyar nemzetünknek is utat és alkalmatosságot az kívánt szabadulásra nem mutatott vallátván azért a nagy iga alul való szabadulásnak ideit s módját most egyszer oly alkalmasnak lenni, kinél is sem jobb, sem több, sem bizonyosabb alkalmatosságot országunk soha nem remélhet: ezen mi törvény s nemesi szabadságunk ellen való keserves bujdosásra ösztetett sorsunkat s életünknek minden napját édes hazánk régi szabadságának, dicsiséges nemzetünk hajdani jó hírének s nevének s megnyomattatott országunk lakósinak javára s hasznára szenteltük; sit igyekezetünk gyökeresebb megerősítésére nézve el nem múltattuk a magyar hazának képtelen nyomorgatásán szánakozó s országunknak használható királyoknak s fejedelmeknek segítségéhez s egyértelméhez ragaszkodnunk. Kihez való képest, most lévén mégegyszer ideje országunkat ily törvénytelen és szenvedhetetlen iga alul felszabadítani: országunkhoz s hazánkhoz való szeretetünkül és kötelességünkül viseltetvén, minden igaz, hazaszereti s országunk régi dicsiséges szabadságát óhajtó egyházi és világi, nemes és nemtelen, fegyverviseli és otthon lakós, egy szóval minden rendő igaz magyarokat hazafiuságokra intjük, kényszerítjük s kérjük, hogy az mint már Isten némelyeknek szíveket az hazáért felgerjesztette s egybenhozta: úgy ki-ki édes hazája s nemzete, szabadsága mellett az Isten s törvényünk ellen képtelenül hatalmaskodó, zaklató, portióztató, adóztató, nemesi szabadságunkat rongáló, igaz régi törvényeinket, jussainkat megveti, jószágainkat hatalmasan foglaló és fogyató, becsületünket tapodó, sónkat, kenyerünket elvevi s életünkön uralkodó s kegyetlenkedi birodalom ellen fogjon fegyvert, és kimenetelünk előtt is azon eliljáróknak s tiszteteknek csoportjaival, kikre ezen dolognak megindítását bíztuk, egyezzenek minden fegyverfogók, igaz hazafiak, és kimenetelünkig is azon eliljáróknak s általuk teendő tiszteteknek alattokvalói engedelmeskedjenek, mások pedig közönséges jó értelemmel éljenek; bizonyos lévén benne, hogy magunk is minden késedelem nélkül meggyünk elégséges segíti haddal, és édes hazánkért,

nemzetünkért, régi szabadságunkért, az hatalmas Istennek segítségével s az i hatalmas hadakozó karjának ereivel, tökéletes szívvel-lélekkel szenteljük életünket, s vérünket ontani egyedül hazánk s nemzetünk szabadságáért, minden privatumnak vágyódása nélkül, készek leszünk. Hiszünk is az özvegyek és árvák, keseredettek és megnyomottak kiáltását meghallgató irgalmas Istenben s Isten után nemzetünk régi, dicséretes s ma is véleszületett hadakozó bátorságában és hazájához való gerjedésében s ahhoz az velünk egyezett hatalmas királyok s fejedelmek segítségével, hogy ezen, egyedül Isten által nyújtott alkalmas idiben nemzetünknek régi szabadságát elérjük s helybenállítjuk mindnyájunk munkájával, és Isten által mind magunk, mind maradékaink utánunk dicsiséges szabadsággal boldogított állapotban végezzük napjainkat, örökes megmaradásával hazánknak.

Azt mindazonáltal elire is nagy tilalommal tilalmazzuk, hogy Istennek áldása rajtunk maradhasson s az országnak minden rendi irtózás nélkül való bizodalmat vehessenek és az szegénységnek teljes nyomorúságának megváltása, nem változása következék: senki, sem külön, sem csoporttal, sem sereggel, akármeily vallású egyházi személyt, templomot, cintermeket, klastromokat, nemesi lakos személyeket, nemesi házakat, kastályokat, útonjárókat, kereskediket ne háborgasson, falut, várost, malmot ne égessen, prédáljon; hanem az eliljáróknak eleikben adott s vélek közlett mód szerint keresván az ellenséget, mindenekben csendes istenes egyértelemmel legyenek, magok s hazájok javára.

Költ Lengyelországban Brzezán várában, 12. May 1703

Felhasznált irodalom:

Beregvármegye ismertetője. (Szerkesztette: Réti Béla) Miskolc, 1940.

Lehoczky Tivadar. Beregvármegye monographiája. I-III. Ungvár, 1881.

Keresztény Balázs. Irodalmi barangolások a Kárpátok alján. Ungvár–Budapest, 1993.

A visszatért Felvidék Adattára. /Szerk. Csatár István és Ölvedi János/ Budapest, 1939.

Csatáry György. Levéltári kalászatok. Ungvár–Budapest, 1993.

Beregszász megyei város útmutatója. (Szerkesztette Dr. Pécs Győző) Beregszász, 1943.

Németh Adél. Kárpátalja. Budapest, 1991.

Botlik József–Dupka György. Ez hát a hon...Budapest–Szeged, 1991.

Botlik József–Dupka György. Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján. Ungvár–Budapest, 1993.

Turisztikai tudnivalók

A város történelmi központjában nincsenek nagy távolságok, a főbb látnivalókat gyalogosan közlekedve is el lehet érni. Amennyiben a város távolabbi pontjaira kell eljutnunk, ajánlatos autóval közlekednünk. Az utak állapota változó, egy részük aszfaltozott, más részük macskaköves. A főbb közlekedési utak kivételével állapotuk kritikán aluli. Az autósoknak fel kell készülniük a gödrökre, illetve a felbontott burkolatra.

Beregszász az Ungvár–Huszt–Rahó és az országhatár–Munkács–Lviv autótú kereszteződésében fekszik a megyeszékhelytől 66 kilométer távolságra. A város közúton és vasúton egyaránt megközelíthető.

Beregszász számos pontján töltőállomások várják a városba látogató gépkocsitulajdonosokat. Benzin (80, 92, 95, 98 oktánszámú) és dízelolaj változó árakon korlátozás nélkül kapható.

Fontosabb címek, telefonok:

- 109 – tudakozó
- 103 – mentők
- 102 – rendőrség
- 101 – tűzoltóság

Étkezési lehetőségek:

A városban számos kisebb-nagyobb vendéglátóipari egység, bár, kávézó működik. Az étkezés ezekben is megoldható.

Határátkelőhelyek:

Beregszásztól 6 kilométernyire fekszik a Beregsurány–Asztély átkelőhely, ahol a nemzetközi éjjel-nappali forgalom bonyolódik. 7.00–19.00 óra között működik Barabás–Kaszony, illetve 7.00–16.00 óra között a Lónya–Harangláb határátkelőhely. A bevásárló- és benzinturizmus miatt az átkelőhelyeken számítani lehet a többórás várakozásra.

Idő:

Kárpátalján a kijevei idő a hivatalosan elfogadott, amely 1 órás eltolódást mutat a közép-európaihoz képest. Ennek ellenére a vidék

lakossága az utóbbit használja.

Pénzváltás:

Valutabeváltásra nincs korlátozás. A pénzegység a hrivnya. 1 hrivnya – 100 kopijka. A papírpénzek 1, 2, 5, 10, 20, 50, 100, 200, 500 hrivnya címletűek. A fémből készült váltópénz 1, 2, 5, 10, 25, 50 kopijka. Valamennyi valutát a bankban és a piacon is átváltják.

TARTALOMJEGYZÉK

Túl a Tiszán van egy város, Beregszász...	5
Beregszász utcái és terei	46
<i>II. Rákóczi Ferenc tér</i>	46
<i>Hősök tere</i>	47
<i>Illyés Gyula sétány</i>	48
<i>Kossuth tér</i>	49
<i>Széchenyi utca</i>	53
<i>Sevcsenko utca</i>	55
<i>Munkácsi út</i>	55
Függelék.....	62
Atelepülésnévnek változásai.....	62
IV. Béla király adománylevele Lamperszász városának.....	64
Beregi egyezmény.....	65
Szépasszony dombja.....	71
II. Rákóczi Ferenc brezáni kiáltványa.....	80
Felhasznált irodalom.....	83
Turisztikai tudnivalók.....	84
Fényképmelléklet.....	87

Kecskemét

Fő-utca felől

Kecskemét

Gimnázium

Pétervárad

Grófcsillag

Pétervárad

Lőrinc

Árkádok

Árkádok

Beregszász

Czinnmúzeum

Óudvarhelyi Berekvárakról
Hussák Lajos úr

Bergrészlet

Csinnadziom

Gazdátlan, arcát, nyelvét változtató, 900 éves Beregszász

Itthon. Itt, ahol honom van.

Itthon ez a bikák kirúgta aranypénzből épült város: Beregszász?

Beregszász. Két zöngés, két zöngétlen mássalhangzó, duplán a mekegő e és egy hosszú mély magánhangzó. Kellemetlen hangsor. Tudatomban mégis kedves a jelentés, mely hozzá társul. Szülővárosom ez. S bár “mindenütt csak kék az ég”, számomra mégis itt a legkékebb, ha csak a beregújfalui nem azúrabb egy sóhajtasnyival...

Beregszász. Mi is nekem ez a város?...

... MONDHATNÁM,

de nekem Beregszász nem is a színek és fények, hanem az emberek. Mindenekelőtt gyermekkorom felnevelő emberei, akiknek szavait, mozdulatait nemcsak örööm, de enyémeek már. Általuk lettem olyaná, azzá, amilyen vagyok. A Külső Pázsit egykori lakói ők. Azé az utcáé, melynek már nincs is utca-testvére, csak a Holtak városa, a négy temető, ezekben nyugszanak mind felekezetük szerint – jegenyékbe költözve...

... Éjszakánként, ha a fenyő csúcsán pihenő csillagokról a Göncölszekérre réved tekintetem, elálmodozom a kis Jancsi-csillagról, akit szerelmes béreslegényből varázsolt apró csillaggá az Úristen, mert el akarta lopni a Göncölszekeret a beteg királykisasszonynak. A kisbéres csillag képében minden este megkísérli lehozni a földre a rudat. Már-már sikerül, de az első hajnalpír megbénítja. Másnap aztán, ahogy elbúvik a Nap, újra kezeli...

ÉRDEMES?

A temetői jegenyefákkal üzennek felnevelő öregeim: érdemes. Velük, általuk – a jegenyékévé váltakkal – vagyok itthon ebben a piszkos, sáros, gazdátlan, arcát, nyelvét változtató, átkozott, áldott 900 éves Beregszászban.

Punykó Mária (1995)